

TÜRK CUMHURİYETLERİNDE YABANCI YATIRIMLARIN SEKTÖREL VE ÜLKELER ARASI DAĞILIMI

Mehmet DİKKAYA

Marmara Üniversitesi, Doktora Öğrencisi

ÖZET

1990lı yılların başında SSCB'nin dağılmasıyla dünya ekonomisine dahil olan Türk Cumhuriyetleri, ekonomik sorunlarına nasıl bir çözüm yolu üretecekleri konusunda ilk başta karar vermekte güçlük çekmişlerdir. Bunun için, hızlı bir şekilde, global hareket kabiliyeti yüksek olan ve ekonomik açıdan gelişmiş ülkelerle işbirliği yolları araştırmaya başlamışlardır. Sonuçta ABD ve Avrupa ülkeleri ile bu cumhuriyetler için özel bir öneme sahip olan Türkiye ilk bağlantı kurulan ülkeler olmuştur. Daha sonra, bu ülkelere Japonya ve G, Kore gibi ülkeler de dahil olmuştur. İşbirliği yapılan ülkeler için de Türk Cumhuriyetleri, kutlanılmamış rezervler ve bakir alanlar açısından cazip yatırım alanı oluşturmaya başlamıştır. Bu arada özellikle Azerbaycan'daki ekonomik fırsatların bu ülkeyi uluslararası arenada önemli bir hale getirdiği görülmektedir. Bu ülkede, özellikle petrol ve doğal gaz üretimi açısından önemli adımlar atılmıştır. Benzer yargılar, Kazakistan için de rahatlıkla ifade edilebilir. Diğer Türk Cumhuriyetleri için ise sessiz sedasız bir gelişim gözlenmektedir. Diğer üç cumhuriyette (Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan) şimdilik temel tüketim malları sanayiinde yapılan yatırımlar ve altın üretimi gibi alanlarda gelişmeler gözlenmektedir. Bu çalışmada, Türk cumhuriyetlerinin ekonomik gelişmesinde öncelikli önem taşıyan yabancı yatırımlar ve yatırım alanları incelenmektedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları için mevcut ortam, bu yatırımların sektörel ve ülkeler arasındaki dağılımı ve yatırımları etkileyen faktörler araştırılmaktadır. Ayrıca, söz konusu doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının etkinliğini belirleyen faktörler ve Türkiye'nin bu konuda ifa etmesi gereken önemli rol üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler:

Türk Cumhuriyetleri, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Teknik Yardım, Ortak Yatırımlar, Yatırım Alanları, Enerji Sektörü, Dış Ticaret, Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatları

GİRİŞ

1990'lı yıllarda SSCB'nin dağılmasıyla kendilerini bir anda global dünya ekonomisi ve politikası içinde bulan Sovyet sonrası ülkeler arasında bulunan yeni Türk Cumhuriyetleri, çok önemli ekonomik ve politik sorunlarına nasıl bir çözüm yolu üretecekleri konusunda kararsız kalmışlardır. Kısa bir kargaşa döneminden sonra bir yanda eski mecburî ortakları olan Rusya, diğer yanda başta Türkiye ve diğer bazı tsâm ülkeleriyle ABD ve Avrupa Birliği'nin başı çektiği sanayileşmiş ülkeler arasında denge politikası takip etmenin en akıllıca yol olacağını anlamakta fazla gecikmemişlerdir. Bu konuda, özellikle Türkiye'nin özel bir konumu vardır ve ülkeler bu konunun güçlenmesini arzu etmektedirler. Çünkü Türkiye gelişmiş piyasa ekonomisi, demokratik ve laik yönetim yapısı ile bu ülkeler için hem tarihten gelen bir dost, hem de sorunlarının çözümünde yardımcı olabilecek pek çok unsur taşımaktadır.

Türk Cumhuriyetleri, aradan geçen 7-8 yıl içerisinde dünya politikası konusunda büyük tecrübeler elde etmişlerdir. Bu konuda, daha önce dönüşüm sürecine girmiş olan Doğu Avrupa Ülkeleri ile eski büyük ortakları Rusya'nın izinden giderek ve kendi özel stratejilerini de ihmal etmeyerek bir yol izlemektedirler, izlenecek olan stratejideki temel unsurlardan en önemlileri, iktisadî liberalleşme ve özelleştirmeden sonra gelmesi gereken yabancı sermaye için ülkelerin cazip hale getirilmesi olmuştur. Bu bakış açısıyla, aşırı liberal politikalar ile, kısmen hala muhafazakâr davranışların devam ettiği farklı yelpazelerde bulunan bu ülkeler için daha avantajlı ikinci bir strateji alternatifî mevcut değildir. Çünkü, Batı'nın Doğu Avrupa'ya gösterdiği cömertlik, Rusya ve Ukrayna dışında bu ülkelere gösterilmemiş ve kredi musluklarının ağzı, ekonomilerin büyük çaplı modernizasyonu için yeterli olamamıştır. Örneğin, 1991-93 arasında eski SSCB ülkeleri için önerülen AB programı TACIS (Technical Assis-

tance for Commonwealth Independent States) çerçevesinde Türk Cumhuriyetleri, toplam 1,360 milyon ECU içerisinde ancak 100 milyon ECU değerinde teknik yardım alabilmiştir (ECTIO,1995).

Bu çalışmada Türk Cumhuriyetleri'ne yönelen sermaye akımlarının, yabancı yatırımların ve ortak yatırımların (joint-venture) boyutları, yatırımların dağıldığı sektörler ve yatırım yapan ülkeler açısından ele alınacaktır. Mal hareketleri dışında kalan bu akımların, ülke ekonomileri üzerindeki etkileri de bu kapsamda değerlendirilecektir.

YABANCI YATIRIMLAR İÇİN MEVCUT ORTAM

Türk Cumhuriyetleri'nde yabancı yatırımları çekebilmek için mevcut ortamın genel olarak iyi bir düzeyde olduğu söylenebilir. Bu konuda, gerekli hukukî mevzuat büyük oranda oluşturulmuş olup, yatırımları nispeten özendirici idarî düzenlemeler yapılmıştır. En önemli sorunlarla ise, uygulamada karşılaşılmaktadır. Bunun en önemli sebebi de teşebbüs ve yatırım zihniyetinin, sosyalist düşünsel miras sebebiyle fazla gelişmemiş olmasıdır. Çünkü hâlâ önemli kadrolarda eski Komünist Parti idarecileri bulunmakta ve bu idareciler bazen zihnî altyapılarının etkisinde kalmakta, bazen de yatırımlara karşı pragmatist bir tavır sergilemektedir. Rüşvet ve yolsuzluklar bu sektörde de alabildiğince revaçtadır. Önemli bir problem de Özbekistan gibi ülkelerde görüldüğü gibi, ekonomik bağımlılığı ülkenin siyasî bağımsızlığını ve millî güvenliği tehdit edecek şekilde algılamalarıdır. Bu konuda en liberal ülkeler Kazakistan ve Kırgızistan olarak görünmektedir. Yatırımlar için tanınan muafiyetlerin ise, her bir ülke için değişen oran ve yıllar için vergi istisnaları dışında fazla teşvik edici olduğu söylenemez. Özellikle Türk kökenli şirketlerin bu bölgede karşılaştıkları so-

runların başında "yatırım garantisi" konusunun tam olarak netleşmemiş olması gelmektedir.

Ekonomik gelişmenin önündeki en önemli engellerden birisi olan açık denizlere kapalı olma ve sosyal ve fizikî altyapıda halen görülen eksiklikler de yabancı yatırımların bölgeye yönelimini azaltan etkenlerdendir. Bu konuda Hazar Petrollerinin dünya pazarlarına ulaştırılması konusunda ilgili ülkeler arasında kopan fırtına ve politik hesaplaşmalar, alt yapı sorunlarının önemini çok güzel bir şekilde yansıtmaktadır. Fakat plânlanan faaliyetler gerçekleşirse bölgenin önümüzdeki on yıl içerisinde Akdeniz, Hint Okyanusu ve Basra Körfezine, oradan da dünya piyasalarına ulaşması sağlanacaktır.

YABANCI YATIRIMLARIN SEKTÖREL DAĞILIMI

Yabancı yatırımların yoğunlaştığı sektörlerin başında enerji ve madencilik sektörü gelmektedir. Bu alanda, özellikle petrol ve doğal gaz üretimi açısından Azerbaycan ve Kazakistan'ın Hazar'da bulunan petrol yataklarında büyük bir yoğunlaşma olduğu gözlenmektedir. Petrol ve doğal gazı, başta altın olmak üzere kıymetli metallerin çıkarılması alanında gerçekleşen yatırımlar izlemektedir. Bu konuda göze çarpan ülkelerin başında, kendisine yönelen yabancı sermayenin çok büyük bir kısmının bu alanda odaklandığı Kırgızistan, Özbekistan ve Kazakistan gelmektedir.

Bu ülkelerde enerji mallarının çok önemli bir potansiyele sahip olduğu konusunda herkes hemfikir gibidir. Daha Sovyetler Birliği dağıldıktan bu ülkeler SSCB için büyük miktarlarda enerji malları üretiyorlardı. Örneğin 1991 yılında Azerbaycan'da 11.7, Kazakistan'da 26, Özbekistan'da 2.8 ve Türkmenistan'da 5.4 milyon ton petrol üretilmiştir (*Raşit, 1996; TİKA, 1996*).

Türkiye'nin 1997'de sadece 3.4 milyon ton ham petrol üretimi dikkate alınırsa bu rakamlar

oldukça önemli boyuttadır (*İTO, 1998*). Aynı yıl gerçekleştirilen doğal gaz üretimi ise, Azerbaycan'da 8.5, Kazakistan'da 8.8 (*TİKA, 1995*), Özbekistan'da 41 ve Türkmenistan'da 80.4 milyar m³ olarak belirlenmiştir. Günümüzde ise ekonomik yapıda yaşanan köklü değişim sebebiyle bu miktarlardan oldukça düşük seviyede üretim gerçekleştirilebilmektedir.

Bölgenin petrol ve doğal gaz alanında çok büyük bir potansiyeli bulunmaktadır. Örneğin, petrol rezervleri açısından ülkelerin durumu şöyledir: Azerbaycan'ın 8 milyar varil, Kazakistan'ın 100 milyar varil ve Türkmenistan'ın 700 milyon ton petrol rezervi olduğu tahmin edilmektedir. Doğal gaz açısından da durum çok farklı değildir ve Azerbaycan'da 118 milyar, Kazakistan'da 2.4 trilyon ve Türkmenistan'da 8.1 trilyon m³ doğal gaz rezervi bulunmaktadır.

Bu ülkeler değerli madenler yönünden, yine eski SSCB'nin pek çok alanda ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde geniştir. Bunlardan Kazakistan'ın, rezervler açısından tungstende dünya 1.si, krom ve manganede dünya 2.si, molibden ve fosfatta dünya 4.sü olması bu konuda önemli bir ipucu verebilir. Aynı şekilde dünyanın en yüksek kaliteli altını da (%99.99) Özbekistan'da üretilmektedir. Bu ülke yılda 250 ton altın üretimi ile G. Afrika'dan sonra dünyada 2. sırayı almaktadır (*DPT, 1993*).

Türk cumhuriyetlerinin ihracatında metal, hammadde ve petrokimya ürünlerinin önemi büyüktür. Bu ürünlerin ticaretinde Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkelerinin ağırlıklı yeri halen devam etmektedir. Enerji ve madencilik sektörlerinde üretilen bu ürünlerin, Kazakistan'ın ihracatının %79' unu, Özbekistan'ın ihracatının %23'ünü, Kırgızistan'ın ihracatının ise %35'ini oluşturması bu sektörlerin ülke ekonomileri için vazgeçilemez önemini açıkça ifade etmektedir.

Bu konuda çekilen sıkıntıların en önemlisi, bu zengin rezervlerin işletilmesi amacıyla yabancı ortak ve finansman temininin yanında, bu kaynakların dünya pazarlarına ulaştırılması için gerekli petrol ve doğal gaz boru hatlarının henüz mevcut olmayışıdır. Bu konuda başından beri en önemli engellerden birisi Rusya olmuştur. Rusya, büyük kısmı kendi denetiminde olan eski boru hatlarından petrol ve doğal gaz kaynaklarının aktılmasını istemekte, bu ülkelerse artık Rusya ile sıkı bir işbirliğinin, ekonomik bağımsızlığın kazanılmasında çok önemli olan bu maddelerin geleceğini tehdit ettiğini düşünmektedirler. Bu konuda Azerbaycan ve Gürcistan'ın yaşadığı acı tecrübelerin ortada olması, bu ülkeleri oldukça temkinli olmaya itmektedir. Gerçekten rezervler, Rusya, ABD, İngiltere, Fransa ve Japonya başta olmak üzere tüm dünya ülkelerinin ilgisini çekecek potansiyededir.

Petrol ve madencilik sektörünü, eski sanayi tesislerinin modernizasyonu ve yeni yatırımların önünün açılmasına yardımcı olacak alt yapı tesislerinin inşa edilmesi konusundaki yatırımlar izlemektedir. Havaalanlarının, büyük otellerin, rafinerilerin (*Türkmenistan'da*), kamu binalarının inşası veya modernizasyonu bu kapsamda ele alınabilir.

Bunu izleyen sektör ise (yatırım potansiyeli açısından), dönüşüm sürecinde büyük sorunlar yaşanan temel tüketim malları sanayiidir. Gıda ve tekstil sanayiindeki yatırımlar, halkın birinci dereceden ihtiyaçlarının karşılanması açısından önemlidir.

Ayrıca İsrail gibi tarımsal teknikler konusunda gelişmiş ülkelere yönelen tarımsal yatırımlar sayılabilir. Verimlilik artışı için yeni üretim tekniklerinin geliştirilmesi, seracılık faaliyetlerinin yaygınlaşması, depolama ve tarımsal ürünlerin pazarlaması açısından söz konusu yatırımlar oldukça büyük önem arz etmektedir. Çünkü ilgili ekonomilerin hâlâ önemli bir kısmı tarıma dayalıdır (*SPOC, 1998*).

YABANCI YATIRIMLARIN ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI

Türk Cumhuriyetleri'nde gerçekleştirilen yabancı yatırımların ülkelerarası dağılımında göze çarpan ilk husus, Batılı firmaların bu yatırımlarda ilk sıralarda bulunmasıdır. ABD ve AB Ülkeleri, uluslararası firmalar aracılığıyla bölgedeki yoğun sermaye ve teknoloji gerektiren yatırım alanlarında faaliyet göstermektedirler. ABD ve Avrupalı petrol şirketleri; özellikle Hazar petroleri ile ilgili üretim paylaşımı anlaşmalarında öncü konumdadırlar. Yine Kanada, ABD ve bazı AB ülkelerine mensup şirketler de, bölge ülkeleri için gelecek vadeden bir sektör olan altın üretiminde büyük yatırımlara imza atmaktadırlar.

Ekonomik alt yapının modernizasyonu veya yeniden inşası konusunda, uzun yıllardan beri uluslararası piyasalarda uzmanlaşmış Türk şirketleri önemli faaliyetler göstermektedir. 1991'den sonra Azerbaycan ve Orta Asya'ya yönelik güçlü bir Türk müteşebbis akımı gerçekleşmiştir. Bu girişimcilerin, söz konusu ülkelerde yaptıkları işler ise, üretim bazında küçük ve orta çapta işler olmuş, inşaat, haberleşme gibi alt yapı işlerinde ise önemli çapta faaliyetler üstlenilmiştir. Türkiye kökenli yaklaşık 400 şirket 3.4 milyar dolar değerinde iş üstlenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketleri TPAO ile BOTAS, bölgede petrol ve doğal gaz arama ve yeni boru hatlarının inşa edilmesi için çalışmalar yapmaktadır (*Turkish Daily News, 30 Aralık 1994*).

Türk şirketlerinin bu alandaki etkinliğini belirleyen önemli bir faktör olarak, maliyet avantajı ve çeşitli ödeme şekillerine açık olmaları gösterilebilir. Türk firmaları Ekim 1997'ye kadar bu ülkelerde bu kapsamda değeri 2.5 milyar dolarlık projelere imza atmışlar ve bunların yarısından fazlasını tamamlamışlardır (*Çarıkçı, 1998; Türk Mühendisler Birliği (TMB) ve Uluslararası Mühendisler Birliği (UMB) Verileri, Haziran 1998'den*).

1999 Haziranına kadar ise, Türkiye kökenli müteahhitlerin üstlendiği işlerin tutarı 3 milyar doları aşmış ve bu projelerin yaklaşık üçte ikisi tamamlanmıştır (*Çarıkçı, Eylül 1999; TMB/UMB Verileri, Eylül 1999'dan*). Türk şirketlerinin, ayrıca gıda, tekstil gibi temel tüketim sanayii, dayanıklı tüketim malları sanayii ve bir kısım küçük ve orta ölçekli işletme potansiyeli gerektiren sanayi dallarında da önemli bir etkinlik derecesine sahip olduğu söylenebilir. Son yıllarda, Türkiye'den büyük sanayi guruplarının da bu yatırım kervanına, otomotiv ve beyaz eşya sektörlerinde katılım göstermesi, bölgenin halen yatırım alanı olarak cazibesini devam ettirmesinin bir göstergesi sayılabilir. Türkiye Cumhuriyeti, Türk Eximbank aracılığıyla bu ülkelere mal ve proje kapsamında Haziran 1999'a kadar toplam 1.1 milyar dolarlık finansman desteğinde bulunmuştur (*Çarıkçı, Temmuz-Ağustos 1999*).

Eximbank'ın sağladığı proje kredileri başlıca üç alanda yoğunlaşmaktadır. Bunlardan ilki turizm-müteahhitlik gibi hizmetler alanında ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede otel ve ticaret merkezleri inşa edilmesi, havaalanları restorasyonu, haberleşme sistemleri kurulması gibi faaliyetler göze çarpmaktadır, ikinci alan, tüketim malları üretiminde kendini göstermekte ve gıda, giyim ve elektrikli ev aletleri imalat sanayilerinde yatırımlar yapılmaktadır. Sınai yatırımlar ise son temel finansman alanını oluşturmakta olup bu fonlar Türkmenistan'da Türkmenbaşı Rafinerisinin modernizasyonunda, Özbekistan'da yün entegre tesisleri ve kamyon-kamyonet üretim tesisi inşasında kullanılmıştır (*Devlet Bakanlık, 1998*).

Türkiye ile bu Cumhuriyetler arasında dil, din, ırk, kültür gibi sayısız ortak noktanın bulunması, bu ülkelerdeki yabancı yatırımlar içinde Türk şirketlerinin etkinliğini artıran önemli bir faktördür. Türkiye'nin Avrupa Birliği ile başlattığı Gümrük Birliği süreci de göz önünde bulundurulursa Avrupa Birliği Ülkeleri, bu Cumhuriyetlerin önemli rol

attetikleri Türkiye ile işbirliğine önem vermektedir. Türkiye'nin bu ülkelere kıyasla kalkınmışlığı, Avrupa ülkeleri nazarındaki önemini arttıran bir diğer unsurdur. Ayrıca Batı sermayesi ve teknolojinin Türkiye üzerinden söz konusu ülkelere akması da inkâr edilemeyecek bir olgudur. Bölgede Türklerin girişimci zekası, Chase Manhattan Bank, Coca Cola Co., Caterpillar Inc., Siemens AG gibi çok uluslu şirketleri, İstanbul'u Kafkasya ve Orta Asya'daki işletmeleri için bir sıçrama tahtası olarak seçmeye ikna etmiştir. Coca Cola Co.'ya bağlı Greater Europa Group'un başkanı E. Neville Isdell'in, "Türkiye oldukça güçlü bir merkez. Pazara İstanbul rotası üzerinden gitmekten gayet memnunuz. Çok mantıklı bir seçimdi "şeklindeki sözleri bunu doğrulamaktadır (*Araş ve Dikkaya, 1996, The Wall Street Journal, 17 Haziran 1996'dan*). Kısaca, Avrupa Birliği'nin Türk cumhuriyetleriyle ilgili stratejilerinde Türkiye'yi ihmal edemeyeceği gözlenmektedir.

D-7'nin önemli devletlerinden birisi olan Japonya, ilk birkaç yılda bölgeye fazla ilgi göstermemesine rağmen, daha sonra gerek kredi verme ve gerekse şirketleri aracılığıyla önemli yatırım ve ortak yatırım alanları oluşturmaya çalışmaktadır. Japonya da bu ülkelerde gerçekleştirmek istediği yatırımlar için Türkiye'yi dikkate değer bulmakta ve aracı olarak kullanmak istemektedir. Bu bağlamda Kazakistan'da yılda üç milyon ton petrol artacak bir rafinerinin inşasından, Türkmenistan-Çin-Japonya doğal gaz boru hattına varıncaya kadar dev sayılabilecek projelere imza atmıştır. Bazı projelerde Türk firmaları ile ortak yatırımlara da imza atılmıştır. Bu konuda etkin olan bir diğer Uzak Doğu ülkesi ise G. Kore olmuştur.

Rusya, eski büyük ortak ve bölgede halen hak iddia eden bir güç olarak yabancı yatırımlar açısından petrol ve doğal gaz gibi bir-iki alan dışında etkin görünmemektedir. Çünkü, bu ülkedeki reel sektör, hem finansal açıdan zor günler yaşamakta, hem de Türk Cumhuriyetleri'nin yaşadığı sorun-

ların benzerlerini yaşamaktadır. Ayrıca, Türk Cumhuriyetlerini bu ülke ile yeniden sıkı bir ekonomik işbirliğine girmekten alıkoyan güncel problemler ortaya çıkmaya başlamıştır (*Pannier - Rutland, 1996*). Bu ülke, Lukoil, Gazprom gibi büyük petrol ve doğal gaz devleriyle gerek Hazar'dan elde edilecek petrol üzerinde, gerekse Türkmenistan doğal gazı üzerinde etkin olmak istemektedir.

Yukarıda sayılan bu ülkeler ve etkinlik alanları her bir ülke bazında aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacağı için bu konuda daha fazla açıklama yapılmayacaktır. Alfabetik sıraya göre ele alınacak ilk ülke Azerbaycan'dır.

AZERBAYCAN

Uluslararası Petrol Konsorsiyumları

Ülkenin bilinen toplam rezervleri 3.5 milyar ton ham petrol ve 600 milyar metreküp gaz olarak tespit edilmiştir (*USA - ACC, 1997*). Bu konuda petrol üretimi ile ilgili olarak imzalamış olduğu önemli projeler vardır. Potansiyel üretim fiili hale geldikten sonra 2000 yılında bu ülkenin petrol üretiminin 25.6 milyon tona 2005 yılında ise 45.2 milyon tona çıkması beklenmektedir, tç tüketimin çok fazla artmayacağı gerçeği hesaba katıldığında, bu üretimin 20.8 ile 39.7 milyon tonunun ihraç edileceği ifade edilebilir (*TİKA, 1996*).

Tablo 1. AIOC Konsorsiyumu

P. Şirketi	Ülke	Oran(%)
AMOCO	ABD	17.01
BP	İngiltere	17.13
DELTA NIMIR	S. Arabistan	1.68
EXXON	ABD	8.00
ITOCHU	Japonya	3.90
LUKOIL	Rusya	10.00
PENNZOIL	ABD	4.82
RAMCO	İngiltere	2.08
SOCAR	Azerbaycan	10.00
STATOIL	Norveç	8.56
TPAO	Türkiye	6.75
UNOCAL	ABD	10.00

Kaynak: USA - ACC, (1997).

Tablo 2. CIPCO Konsorsiyumu

P. Şirketi	Ülke	Oran(%)
LUKAGİP	Rus/İtalyan	45.0
PENNZOIL	ABD	30.0
LUKOİL	Rusya	12.5
SOCAR	Azerbaycan	7.5
AGİP	İtalya	5.0

Kaynak: USA - ACC, (1997).

Tablo 3. ŞAHDENİZ Konsorsiyumu

P. Şirketi	Ülke	Oran(%)
BP	İngiltere	25.5
STATOIL	Norveç	25.5
LUKOİL	Rusya	10.0
ELF	Fransa	10.0
O.I.E.C.	İran	10.0
SOCAR	Azerbaycan	10.0
TPAO	Türkiye	9.0

Kaynak: USA - ACC, (1997).

Tablo 4. EŞREFİ/DAN ULDUZU Konsorsiyumu

P. Şirketi	Ülke	Oran(%)
AMOCO	ABD	30.0
UNOCAL	ABD	25.5
ITOCHU	Japonya	20.0
SOCAR	Azerbaycan	20.0
DELTA NIMIR	S. Arabistan	4.5

Kaynak: USA - ACC, (1997).

Tablo 5. LENKERAN-TAUŞDENİZİ

P. Şirketi	Ülke	Oran(%)
ELF	Fransa	40
TOTAL	Fransa	10
DEMESİEX	Almanya	10
OEC	İran	10
PETROFINA	Belçika	5
SOCAR	Azerbaycan	25

Kaynak: IGEME, (1998).

Tablo 6. Yalama Anlaşması

	Ülke	Oran (%)
LUKOIL	Rusya	32.4
ARKO		27.6
SOCAR	Azerbaycan	40.0

Kaynak: IGEME, (1998).

Petrol Üretimini Geliştirme Projeleri: Azerbaycan'da 1997'nin başlarına kadar petrol alanında 5 konsorsiyumla anlaşma sağlanmıştır. Bu konsorsiyumlar ve bunlarda yer alan uluslararası firmalar ile elde ettikleri oranlar aşağıdaki tablolarda görülmektedir. Bunlar arasında AIOC Kon-

Tablo 7. Nahçıvan Anlaşması

Firma	Ülke	Oran (%)
EXXON	ABD	50
SOCAR	Azerbaycan	50

Kaynak: IGEME, (1998).

sorsiyumu çerçevesinde Eylül 1994'te imzalanan anlaşma, asrın petrol anlaşması ve bu konuda yapılmış en çaplı organizasyondur.

Tablo 8. Abşeron Anlaşması

	Ülke	Oran (%)
CHEVRON	ABD	30
TOTAL	Fransa	20
SOCAR	Azerbaycan	50

Kaynak: IGEME, (1998).

AIOC: Amoco ve BP önderliğindeki Batılı firmalarla (konsorsiyum) SOCAR arasında Çıralı, Azeri ve Güneşli kıyı ötesi yataklarının işletilmesi konusunda 1997 erken üretim, 4 yıl sonra da tam üretim için anlaşma yapılmıştır. Eylül 1992'de iki devlet petrol şirketi Azerineft ve Azneftkimya Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) adı altında birleşmiştir. 20 Eylül 1994'te

Tablo 9. Oğuz Anlaşması

	Ülke	Oran (%)
MOBİL	ABD	50
SOCAR	Azerbaycan	50

Kaynak: IGEME, (1998).

Uluslararası Petrol Konsorsiyumu (AIOC) olarak isimlendirilen Batılı petrol şirketleriyle 7.5 milyar dolar değerinde petrol sahası geliştirme anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma iki ay sonra Azeri Parlamentosu tarafından da onaylanmıştır. 30 yıllık üretim-paylaşımı anlaşmasının konsorsiyum üyelerine 81 milyar \$ kazandırması beklenmektedir. Tablo 1'e göre %39'la aslan payını ABD, ardından %19'la İngiltere, onları %10'lık paylarla Rusya ve Azerbaycan petrol şirketleri almaktadır. Türkiye'nin bu anlaşmada ilk başta %1.75 olarak öngörülen payının %6.75'e yükseltilmesi büyük bir başarı olarak görülmektedir. Bu anlaşmanın sonucu olarak dünya pazarlarına arz edilen ilk üretim Kasım 1997'de gerçekleşmiştir.

CIPCO: Aralık 1995'te Karabağ kıyı ötesi yataklarında 1.7 milyar \$ değerinde keşif ve geliştirme anlaşması imzalanmıştır. Bu projede de aslan payını ABD, İtalya ve Rusya almaktadır. Bu anlaşma Karabağ Anlaşması olarak ta bilinmekte ve Ekim 1996'da Azerbaycan Millî Meclisi'ne onaylanmıştır. Projenin ilgilendiği toplam rezervler 100 milyon ton petrol ve 30 milyar m³ doğal gaz olarak tahmin edilmektedir.

ŞAHDENİZ: Tahminen 200 milyon ton petrol içeren ve 4 milyar \$ değerindeki ve tahminen 100 milyon ton sıkışmış, 400 milyar metre küp doğal gaz içeren Şahdeniz petrol yataklarındaki üretimle ilgili olarak 7 ülke arasında anlaşma sağlanmıştır, İranlılar AIOC anlaşmasında yer almazken Şahdeniz projesinde de ABD'li şirketler bulunmamaktadır. Azeri hükümetine 37 milyon dolar güvence bedeli ödenmiş olup, kalan 23.8 milyon dolar yakında ödenecektir. Şahdenizden tam ölçekli doğal gaz çıkarılmasına 2004 yılında başlanması planlanmaktadır.

EŞREFİ/DAN ULDUZU: Abşeron yarımadasının doğusundaki iki üretim alanı için üretim

paylaşımı anlaşması Aralık 1996'da imzalanmıştır ve halen hükümetin onayını beklemektedir. Proje çeşitli safhalarının başarıyla tamamlanmasına bağlı olarak Azerbaycan hükümetine 75 milyon \$ güvence bedeli sağlamaktadır. Anlaşma 453 km² alanı kaplamaktadır. Bu konsorsiyumda aslan payını yine ABD'nin aldığı 4 ülkeden beş şirket ortaklardır. Baku'nun 50 km. güneyindeki Umud gaz yataklarını geliştirme planları da vardır. ABD Şirketleri AMOCO ve UNOCAL'ün öncülüğünde oluşan konsorsiyum, Azerbaycan'ın keşfedilmemiş kıyı ötesi petrol yataklarından olan Dan Ulduzu ve Eşrefi'den yüzde 55'lik pay elde etmişlerdir. Yatakların tahmini rezervleri en az 100-120 milyon ton olarak tahmin edilmektedir (*PIA, 13 Eylül 1996*).

LENKERAN-TALIŞ DENİZİ: Beşinci bir üretim-paylaşımı anlaşması da Fransız Elf (%65), Total (%10) ve SOCAR (%25) arasında Lenkeran-Talış kıyı ötesi yatakları ile ilgili olarak Ocak 1997'de imzalanmıştır. Bu şirketler daha sonra kendileriyle işbirliği yapacak şirketler aramışlar ve Alman, İran ve Belçika'lı petrol şirketleriyle anlaşmışlardır. Milli meclis bu anlaşmayı Haziran 1997'de imzalamıştır. Bu anlaşmanın içerdiği rezervler ise 50 milyon ton petrol olup yatırım maliyeti 2 milyar dolar olarak belirlenmiştir (*İGEME, 1998*).

Azerbaycan'da, bunların yanında 1997 yılında imzalanmış olan başka petrol ve doğal gaz üretim anlaşmaları da vardır. Bunlar; Yalama, Nahçıvan, Abşeron, Oğuz, Kürdaşı ve inam anlaşmalarıdır. Bunlar hakkındaki kısa bilgiler aşağıda belirtilmiştir.

Bu anlaşma Temmuz 1997'de imzalanarak Kasım 1997'de onaylanmıştır. Lukoil'in operatörlüğünde 50 milyon ton petrol çıkarılmasını içeren anlaşmanın yatırım maliyeti 1.5 milyar dolar olarak belirtilmiştir.

Nahçıvan Anlaşması Ağustos 1997'de imza-

lanarak Kasım 1997'de onaylanmıştır. 66 milyon ton petrol, 172 milyar m³ doğal gaz ve 12 milyon ton sıkıştırılmış gaz rezervlerinin işlenmesi ile ilgili olan anlaşmanın maliyeti 2 milyar dolar olarak belirlenmiştir.

Abşeron anlaşması da Ağustos 1997'de imzalanarak Kasım 1997'de onaylanmıştır. Operatörlüğünü CHEVRON'un yaptığı bu anlaşmaya göre 209 milyon ton petrol, 385 milyar m³ doğal gaz ve 27 milyon ton sıkıştırılmış gaz üretilecektir. Bu projenin de yatırım maliyeti 2 milyar dolar olarak tespit edilmiştir.

Bu anlaşma da daha önce geçen iki anlaşma ile yaklaşık aynı tarihlerde imzalanmış, 70 milyon ton petrol, 53 milyar m³ doğal gaz, 3 milyon ton da sıkıştırılmış gazın üretimi konusunda anlaşma sağlanmıştır. Anlaşmanın maliyeti yine 2 milyar dolardır.

Genel hatları çizilmiş ve şartlarda anlaşma sağlanmış bu projelerden başka henüz müzakere aşamasında bulunan iki proje daha Azerbaycan petrol ve gaz yatakları ile ilgili olarak belirtilebilir. Bunların birincisi, SOCAR (Azerbaycan, %50), AĞIP (İtalya, %25), MITSUI (Japonya, %15) şirketlerinin katıldığı ve tahsis edilmeyen %10'luk bir hissenin bulunduğu Kürdaşı anlaşmasıdır. Projenin operatörlüğünü AĞIP'in yapmakta ve 50-100 milyon ton petrolün üretilmesi için çalışılmakta olan bu projenin maliyeti olarak şimdilik 1.5 milyar dolar belirlenmiştir. Diğer proje ise niyet protokolü aşamasında olan inam projesidir. Buna göre ise 120-150 milyon ton petrolün çıkarılması planlanmakta ve 2 milyar dolar proje maliyeti hesap edilmektedir.

Buna göre 1997 sonu itibarıyla imzalanan anlaşmalarla ilgili petrol sahalarında 1 milyar 200 milyon ton petrol, 1 milyar 300 milyar m³ doğal gaz ve 88 milyon ton sıkıştırılmış gaz rezervi olduğu tahmin edilmektedir.

Azerbaycan'ın büyük potansiyele sahip yer al-

ti kaynakları ile ilgili olarak yabancı yatırımcılarla yapılan anlaşmalara ilâve olarak petrol dışı bazı madenler gösterilebilir. Onlar da altın, gümüş ve bakır yataklarıdır. Bununla ilgili olarak Ağustos 1997' de Amerikan R.V. Investment'la 25 yıllık anlaşma imzalanmıştır. Azeri firmasının %51, ABD firmasının %49 hisseye sahip olduğu anlaşma çerçevesinde 400 ton altın, 2500 ton gümüş, 1500 ton da bakır çıkarılacaktır. Amerikan firmasının 500 milyon dolar sermaye koyduğu yatırıma göre Gedebe, Ordubad, Kasıbulak altın yatakları işlenecektir.

Petrol ve Doğal Gaz Üretiminin Şimdiki Durumu ve Geleceği: Azerbaycan önemli ölçüde enerji kaynaklarına sahiptir. Enerji kaynaklarının miktarı henüz tamamen bilinmemektedir. Tespit edilmiş rezervler 3 milyar varildir. Mevcut üretim günlük yaklaşık 200 bin varil civarındadır. Ulaşılabilir rezervler 1 milyar ton petrol ve gaz rezerv-

Tablo 10. Azerbaycan Petrol Üretim Tahminleri (1998, 1999; milyon ton)

	1998	1999
Devlet Petrol Şirketi (SOCAR)	9.0	8.5
Uluslararası Anlaşmalar (AIOC)	1.1	3.5
Toplam Üretim	10.1	12.0

Kaynak: SOCAR, (1998).

leri 500 milyar m³ olarak tahmin edilmiştir. İki önemli rafineri olan Azneftyağ ve Yeni Baku rafinerileri mevcut iç üretimi yaklaşık 2 katına çıkarma kapasitesine sahiptir. Bunun için Kazakistan'dan küçük miktarda ham petrol rafine etmek için ithal edilmektedir. Günde 35 ton LPG şişeleştirebilen bir Azeri-Türk ortak yatırımı gerçekleştirilmiştir. Dünyanın en büyük petrol şirketleri SOCAR'ın belirleyeceği şartlarda kıyı ötesi yataklarla ilgilenmektedir. AIOC'un yatırımları petrol sektöründe yabancı yatırımcılara önderlik etmektedir. Petrol yatırımları tarafından teşvik edilen en büyük saik, şimdilerde gerçekleşiyor ve

boru hatlarının inşa edilmesi Hazar Petrollerini dünya piyasalarına taşıyacaktır. SOCAR, yatırımları çok iyi karşılamakta ve girişimlere üretimden çok teknik hizmet vermektedir. AIOC şirketlerin hissedarları tarafından çalıştırılmakta ve yerli Azerileri istihdam etmektedir. AIOC'un anlaşma şartları şunlardır:

- / Maliyeti 200 milyon dolar olarak tahmin edilen yaklaşık 30 ay süreli bir Zorunlu Çalışma Programı.
- / Maliyeti yaklaşık 400-600 milyon dolar olan ve günlük 80-100 bin varillik Erken Üretim.
- / Günlük 700 bin varil üretimin gerçekleştirileceği üç aşamalı maksimum üretimi amaçlayan Tam Rezerv Gelişimi.

Toplam yatırım miktarının 8 milyar dolar olacağı 1997' de 80 bin varillik günlük üretimin sağlanacağı Şirag yataklarından 21. yy. in ilk yıllarında günlük 700 bin varillik bir üretime ulaşılması hedeflenmektedir. Yabancı yatırımcıların altyapı teçhizat ve hizmet arzına iştirak etmeleri için daha çok fırsat olacaktır. Her şeyden önce ithal edilen teçhizata yönelik yatırımlar imal edilebilecektir. Teçhizatın üretilmesinde Azerbaycan'ın uzmanlaşmasıyla beraber özellikle lokal olarak inşa edilmiş petrol platformları için kullanılan ceketler başta olmak üzere yatırımların %30-45'i yerli girişimcilere kayabilecektir. Emek ve kıyı ötesi hizmetlerin pek çoğu da yerel olarak karşılanabilecektir. Kıyı ötesi yatakların gelişimi, petrol, gaz ve yapı sanayileri için büyük fırsatlar sunmaktadır. Azerbaycan'ın ihracatının çoğu, Baku yakınlarındaki yıllık 20 milyon tonluk işleme kapasitesine sahip iki büyük rafineride işlenen petrol ürünlerinden oluşmuştur. Ürünler; yağ, uçak yakıtı, benzin ve sıvılaştırılmış petrol gazından oluşmaktadır. Kıyı ötesi petrol ham olarak ihraç edilse de yeniden yapılanma gereklidir. Endüstri için temel yakıt olan, evlerde kullanılan doğal gaz, büyük oranda Türkmenistan'dan ithal edilmektedir. Yeni petrol yataklarından gaz üretilmesi mevcut

olan gaz yataklarındaki üretim daralmasını dengeleyebilecektir. Yatırım bölgeleri, boru hatlarının ve depolanma ağlarının rehabilitasyonunu ve yeniden yapılanmasını gerekli kılmaktadır.

Türkiye ile İlişkiler: Petrol dışı sermaye girişi açısından Türk sermayesi ilk sırada yer almaktadır. Ülkeye 1997' de 780 milyon doları petrol sektöründe olmak üzere 1.223 milyar dolar yabancı sermaye girişi olmuştur. Yabancı sermayenin sektörel dağılımı ise, inşaat (104.2 milyon \$), sanayi (91.6 milyon \$), hizmetler ve ticaret (74 milyon \$), ulaştırma ve haberleşme (21.2 milyon \$) ve diğer alanlardadır. Toplam yabancı sermaye içinde Türkiye, 129.6 milyon dolarla ilk sırada, ABD 97.5 milyon dolarla ikinci, İngiltere 47.2 milyon dolarla üçüncü durumdadır.

Azerbaycan'da faaliyet gösteren Türk firmalarının 1996'ya kadar Azerbaycan'da yürütmekte olduğu faaliyetlerin toplamı ise 253 milyon doları bulmuştur. Planlanan işlerin toplam değerinin de 1 milyar dolara yaklaşmakta olduğu tahmin edilmektedir. Yine bu zamana kadar bu ülkede 70 Türk firması faaliyet göstermekte, 22'si de temsilcilik bazında çalışmaktadır. Türk firmalarının bu ülkedeki yatırım alanları, sanayi tesisleri inşası, sanayi yatırımları, kimya, petro-kimya, telekomünikasyon, ulaştırma, enerji sektörleri ve pazarlama, fırıncılık gibi alanlarda yoğunlaşmıştır. Bu arada Türk şirketlerinin konfeksiyon, inşaat malzemeleri, mutfak eşyaları, mobilya, ayakkabı ve sıhhi malzeme satışına yönelik olarak açtıkları mağazalar büyük rağbet görmektedir.

Türkiye, Azerbaycan'da 1994'te imzalanan ve Asrın Anlaşması olarak nitelendirilen petrol üretim paylaşımı anlaşmasında da % 6.75'lik bir paya sahiptir. 30 yıl süreyle 540 milyon ton petrol ve 90 milyar m3 doğal gazın işletilmesini içeren ve 11.5 milyar dolar yatırım maliyeti bulunan bu anlaşmada TPAO faaliyet göstermektedir. TPAO benzer şekilde 1996'da kabul edilen ve tahminen 200 milyon ton petrol içeren ve 4 milyar \$ değerinde yatırım maliyeti olan Şahdeniz Konsorsiyu-

munda da %9'luk paya sahip bulunmaktadır.

Türkiye, Azerbaycan ekonomisinin yeniden yapılanmasını bağımsızlığın ilk yıllarından beri desteklemiştir. Bu çerçevede 1993' te TürkEximbank, Uluslararası Azerbaycan bankası ile 50 milyon doları ihracatta kullanılacak, kalanı yatırım projelerinde değerlendirilmek üzere 250 milyon dolarlık kredi anlaşması yapmıştır (*Turkish Probe, 27 Nisan 1993*).

Ziraat Bankası'nın bu ülkede gösterdiği faaliyetlere Bayraktar Holding'in, 1 milyon 250 bin dolar sermayeli Bakobank'ın hisselerinin üçte birini satın alması ile devam edilmiştir (*Sabah, 12 Temmuz 1995*). İnşaat, gıda, yayıncılık gibi pek çok alanda bu ülkede önemli yatırımlar gerçekleştiren bu yatırım gurubu daha sonra 1 milyon dolar sermayeli Bakobank'ın kurulması için faaliyete geçmiştir (*Zaman, 1 Şubat 1996*). Aynı şekilde Baku'de 110 milyon dolar değerinde ve %70 Türk sermayeli inşaat faaliyetleri de bu grup tarafından yapılmıştır (*Türkiye, 12 Temmuz 1995*).

Azerbaycan'da telekomünikasyon şirketlerinin de önemli faaliyetlerde bulunduğu bilinmektedir. Bu alanda NETAŞ'ın gerçekleştirdiği 12 milyon dolarlık yatırım (*Zaman, 19 Temmuz 1995*) dışında TELETAŞ şirketi de önemli ihaleler üstlenmiştir. Azerbaycan Ulaştırma Bakanlığı ve Turkcell Ericsson şirketi arasında imzalanan 50 milyon dolar sermayeli Azersell şirketi kurularak faaliyete geçmiştir (*Zaman, 31 Ocak 1996*). Bunun dışında ticaret sektöründe Koç gurubuna bağlı Ram Store tarafından Baku' de kurulan dev süper market de 1996'da faaliyete geçmiştir (*Türkiye, 18 Şubat 1996*).

Japonya: Japonya'nın Azerbaycan'a ilgisi, Ermenistan savaşının yaralarının sarılmaya başladığı 1995'li yıllarda yoğunlaşmıştır. Bu yılın son ayında yıllık yatırım kapasitesinin 150 milyar dolar olarak tahmin edildiği Sumitomo şirketinin BDT temsilcisi ve beraberindeki bir heyet bu ül-

keyi ziyaret ederek işbirliği alanları ve imkânları konusunda yetkililerle görüşmüştür. Söz konusu şirketin temsilcisi olan Ohigoshin, Azerbaycan'ın ilk önce demiryollarının iyileştirilmesi konusunda görüşlerini belirttikten sonra Japonya'nın Avrupa ile hava ulaşımını bin kilometre kısaltabilecek olan O. Asya ve Kafkasya basamaklarından Bakı Bine havaalanının modernizasyonunu üstlenebileceklerini ifade etmiştir (*Zaman, 24 Aralık 1995*).

Azerbaycan'la Japan Energy ve Teikoku Oil isimli petrol şirketleri arasında Ocak 1997'de, yaklaşık 7 milyar varil rezerve sahip olduğu tahmin edilen Hazar Denizindeki petrol yataklarının işletilmesi ile ilgili anlaşma yapılmıştır. (*New Europe, 5-11 Ocak 1997*). Bundan kısa bir süre sonra Mart ayı içerisinde yine bir Japon şirketi olan Nichimen, Azerbaycan'ın Sumgayt şehrinde Petro-kimya alanında kullanılmak üzere ilk etapta 100 milyon dolarlık kredi sağlamıştır. Bu tarihte varılan anlaşmalara göre Chioda firmasının inşaat ve yeniden yapılanma konusunda bu ülkede yaptığı faaliyetlere ilâveten Japonya Uluslararası Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Japan Export-Import Bank ve Nichimen şirketinin finansman ve kredi temini konusunda Azerbaycan'a yardımcı olmaları kararlaştırıldı (*New Europe, 5-11 Ocak 1997*).

Bunlara ilâve olarak bir ay sonra Itochu şirketinin Hazar Denizinde Azerbaycan'a ait iki petrol yatağında elektrik sisteminin yenilenmesi ve gaz sıkma istasyonunun inşası başladı. Japon şirketinin yapacağı ve yaklaşık 60 milyon dolar tutarındaki elektrik işinin ise Japonya Devleti tarafından finanse edileceği belirtildi. Petrol yataklarında yapılacak gaz istasyonunun ise yine Japan Export-Import Bank tarafından temin edilecek 100 milyon dolar tutarındaki bir projeye gerçekleştirileceği bildirilmiştir (*New Europe 27 Nisan-3 Mayıs 1997*).

Tablo 11. Kazak Hazar Petrol Konsorsiyumu Şirketleri

Kazakistankaspiself	Kazak Devlet Şirketi
AĞIP	İtalya
BP	İngiltere
British Gas	İngiltere
Statoil	Norveç
Mobil	ABD
Dach-Shell	İngiliz-Hollanda
Total	Fransa

Kaynak: TİKA, (1995)

KAZAKİSTAN

Büyük bir coğrafi alana yayılmış bu ülkede geniş ve gelişen petrol ve doğal gaz rezervleri mevcut olup, yabancı firmalar tarafından çok kapsamlı araştırmalar yapılmaktadır. Mevcut petrol rezervlerini değerlendirmek çok zordur. BP Enerji istatistiklerine göre 1996'nın sonunda toplam rezervlerin 8 milyar varil olduğu ve bunun da dünyadaki rezervlerin %0.8'ine eşit olduğu (%47.7 rezerv/üretim oranı ile) açıklanmıştır. Bir karşılaştırma olarak; S. Arabistan 1996'nın sonunda 261.5 milyar varil rezervle, %83.4 rezerv/kullanım oranı ile ve dünya kaynaklarının %25.2'sine sahipti. Daha iyimser bir şekilde, Edinburg'taki bir danışmanlık örgütü olan Wood Mackenzie, Kazak petrol rezervlerini 16.3 milyar varil, gaz rezervlerini de 1.6 trilyon m³ olarak tahmin etmişti. Petrol kuyularının yaklaşık %85'i Hazar Denizi'nde bulunmaktadır. Hazar Denizi'nin mevcut ve muhtemel gaz rezervleri, keşfedilmediği tahmin edilen 6.23 trilyon m³'lük rezerv hariç, 1.84 trilyon m³' tür. Hazar gaz rezervlerinin bir kısmının paylaşımı konusunda Rusya ile anlaşmazlık mevcuttur. Ülke dünya gaz rezervlerinin 65.1 rezerv/üretim oranı ile % 1.3'üne sahiptir ve gaz üretiminin büyük kısmı kuzey batı Kazakistan'dan sağlanmaktadır. Bunun yanında geniş kömür, krom (eski Sovyet rezervlerinin

Tablo 12. Tengizchevroil'den Petrol Üretimi

	1993	1404	1907	1996	1997
Bin varil/gün	23	45	51	100	140
Toplamın (%) 'si	5.0	11.1	12.4	21.8	27.1

Kaynak: EIUCR, (1998), Kazakistan, 3rd quarter 1998, s. 27.

Tablo 13. Kazakistan'da Petrol ve Doğal Gaz Üretimi

	1993	1004	1995	19%	1997
Petrol					
Milyon ton	23	20.3	20.6	23	25.8
Bin varil/gün	460	407	414	459	517
Yıldan yıla % değişim	-10.9	-11.8	1.7	11.3	12.3
Do Sal Gaz					
Milyar m3	6.7	4.5	5.9	6.4	8.1
Yıldan yıla % değişim	-17.3	-33.1	31.8	8.2	24.4

Kaynak: EIUUCR, (1998), Kazakistan, 3rd quarter 1998, s.27

%90'ı), kurşun, tungsten, bakır, çinko ve demir yataklarına sahiptir. Ayrıca yaklaşık 7 milyon ons altın içeren Vasilkovskoye madeni de içinde olacak şekilde büyük altın kaynakları mevcuttur. Ama Vasilkovskoye madenindeki altın rezervlerin tespiti konusunda henüz başarı sağlanamamıştır (EIUCP, 1998-99, 1998).

Ülkede 1991 itibarıyla petrol üretimi 26.6 milyon ton, doğal gaz üretimi 8-8.5 milyar m3 olarak gerçekleşmiştir. Cumhuriyetin en yeni üretim birimi olan ve önemli bir gelecek vadeden Tengiz petrol yataklarında 1985'te kurulmuş olup, 20-30 yıl içerisinde Batı Kazakistan'ın en önemli petrol üretim bölgesi olacağı belirtilmektedir. Sovyet döneminde Sibiry'a'daki kolay elde dileyebilir rezervler üzerinde yoğunlaşılması sebebiyle ülkedeki çok geniş petrol ve doğal gaz rezervleri fazla kullanılmamıştır. Eski SSCB' nin üçüncü büyük kömür havzası Kazakistan topraklarındadır ve bu havzadan SSCB'nin kömür üretiminin %20'si sağlanmıştır. Özellikle başta belirtilen Karaganda bölgesindeki rezervin 50 milyar ton civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu bölgeden üretilen kok kömürünün metalürji sanayiinde ve elektrik üretiminde kullanılması bu kaynağın önemini daha da artırmaktadır. Ülke 1993 yılında 112 milyon ton kömür üretmiştir.

Kazakistan'da, neredeyse dünyada mevcut olan bütün madenler bulunmaktadır. Petrol, gaz ve kömüre ilâveten ülkede krom, bakır, kurşun, çinko, alüminyum, asbest, tungsten, barit, beril-

yum, bizmut, fosfat, titanyum ve bor madenleri de önemli miktarlarda bulunmaktadır. Bu çerçevede ülke rezervler açısından tungstende dünya birincisi, krom ve manganezde dünya ikincisi, molibden ve fosfatta dünya dördüncüsüdür. Bor rezervleri açısından Türkiye ve ABD' den sonra dünya üçüncüsü, bakır üretiminde dünya yedincisidir.

Petrol ve Doğal Gaz Sektörü ve ABD İle Batılı Firmalar:

Kazakistan, Sovyet döneminde ulaşılabildiği üretim potansiyeline daha sonraki dönemde doğal olarak ulaşmakta zorlanmıştır. Bunun diğer cumhuriyetleri de etkileyen en önemli sebepleri eski ekonomik bağların bozulması, teknolojik yetersizlik ve finansman yetersizlikleridir. Fakat bağımsızlıktan sonra devlet, büyük umut bağladığı bu sektörlerde kapılarını hemen yabancı yatırımcılara açmış ve bunlarla önemli üretim paylaşımı anlaşmaları imzalamıştır.

Bunların en önemlisi, ABD'li petrol firması Chevron ile yapılan ortak yatırımdır ve bunun için Tengizchevroil adı altında Tengiz yataklarındaki petrolün işletilmesi ile ilgili yeni bir şirket kurulmuştur. Bu girişimde Kazak petrol firması Tengizneftgaz ile Chevron yarı yarıya ortak olup, 40 yıl boyunca Tengiz ve Korolev yatakları geliştirilecek ve 4 bin km² lik bir sahada arama yapılacaktır. İkinci bir konsorsiyum da Hazar Denizi'nin Kazakistan'a ait kıyılarında petrol ve doğal gaz aranması için çeşitli uluslar arası şirketlerle imzalanmıştır. Aralık 1993'te imzalanan bu konsorsiyumda aşağıdaki tabloda bulunan şirketler yer almaktadır (Turkish Daily News, 4 Aralık 1993).

Bu anlaşma çerçevesinde ilk plânda 20, ikinci plânda 60 milyar dolar dolayında büyük bir gelirin elde edilmesi hesaplanmıştır. 3.5 milyar ton ham petrol ile 1,5 trilyon m³ doğal gaz rezervinin bulunduğu tahmin edilen söz konusu petrol bölgesinde yapılacak jeofizik araştırmaların 300 mil-

yon doları bulacağı ve bu miktarın yine Batılı devletler tarafından temin edilerek araştırmaların üç yıl içinde gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır (Türkiye, 7 Aralık 1993). Hazar Denizi petrollerinde söz sahibi olacak şirketlerden, BP'nin İngiliz, Dach-Shell topluluğunun İngiliz-Hollanda ortak, British Gaz'in İngiliz, Total'in Fransız, AĞIP'in İtalyan, Statoil'in Norveç uyruklu olduğu hatırlanırsa Kazakistan'ın petrol ve gaz rezervlerinden elde edilecek gelirden Avrupa ülkelerinin payına oldukça önemli bir miktarın düşeceği açıklık kazanır. Nitekim, Kazakistan' daki BP sorumlusuna göre, Hazar dünyada en fazla petrol rezervine sahip bölgeler arasındadır (*The Economist*, 25 Eylül 1993).

Tengiz yataklarından çıkarılmaya başlanan petrol üretimi gün geçtikçe hızla artmakta ve Kazakistan'ın toplam petrol üretimi içerisindeki payı büyümektedir. Bu durum Tablo 11'den görülebilir.

Kazakistan, Türk Cumhuriyetleri içerisinde en fazla Doğrudan Yabancı Sermaye (DYS) yatırımı yapılan ülkedir. 1993-1996 dönemde bu ülkeye yaklaşık 3.5 milyar dolarlık doğrudan yabancı sermaye girişi olmuştur. Bu yatırımların %54'ü petrol ve doğal gaz, %23'ü madencilik ve metalürji sektörlerinde yoğunlaşmıştır. Aşağıdaki Tablo bu durumu ülkeler açısından yansıtmaktadır.

Tablo 14. Kazakistan'daki Yabancı Doğrudan Yabancı Sermaye (DYS) Yatırımlarının Ülkeler Arası Dağılımı

Öke	Milyon Dolar	Toplamdaki Payı (%)
ABD	1.526	44
G.KORE	564	17
TÜRKİYE	226	7
İNGİLTERE	223	7
FRANSA	172	6
JAPONYA	136	4
DİĞERLERİ	602	15
TOPLAM	3.449	100

Kaynak: USA Country Commercial Guide (Kazakistan); Aktaran; DEVLET BAKANLIĞI, (1998) Türk Cumhuriyetleri'nde Ticaret-Yatırım Orta mı ve Mali Sektör, Devlet Bakanlığı, Ankara, 1998.

Avrupa Birliği Ülkeleri: AB Ülkeleri'nin Kazakistan'da yaptıkları DYS yatırımları ile ilgili ilk önemli gelişme Kazakistan hükümetinin 1993'ün Aralık ayında Almatı'da Hazar Denizi'nin kuzeyine düşen yeni petrol bölgelerinde petrol ve doğal gaz çıkarmak üzere yedi Batılı petrol şirketi ile anlaşma imzalaması ile yaşanmıştır (*Turkish Daily News*, 4 Aralık 1993). Kazakistan'ın Avrupa ülkeleri ile ekonomik ilişkileri 1994 yılında da iyi sinyaller vermeye devam etmiştir. Başbakan Teresçenko Avrupa tmar ve Kalkınma Bankasından (EBRD) 114 milyon dolar kredi talep etmiştir (*Turkish Daily News*, 11 Ocak 1994). Karşılıklı ilişkiler, Karaçanak bölgesi gaz ve petrol kaynaklarının çıkarılması ile ilgili 2 Mart 1995'te imzalanan anlaşmada yine ağırlıklı olarak Avrupalı şirketlerin bulunması ile aynı çizgide devam etmiştir. 1994 meclis seçimlerinin illegal ilân edilmesi ile yabancı konsorsiyumlarla imzalanan anlaşmaların geçerliliğini yitireceğine dair, kısa da olsa olumsuz bir dönem yaşanmıştır (*Turkish Daily News*, 14 Mart 1995). Ancak daha sonra bu anlaşmaların kanun hükmünde kararname ile yasallaştırılması ile ilişkiler eski seyrinde devam etmeye başlamıştır.

Altın Madenciliği: Uluslararası gözler, bölgenin batı yakasında konsantre olmuş olan Orta Asya'nın petrol ve doğal gaz kaynaklarında yoğunlaşıyorken, bölge ülkeleri daha çok doğuda bulunan metal zenginliklerini dışa açmakta ve Batılı firmalarla madencilik alanında ortaklık için çalışmaktadırlar. Bölge Moskova'nın kontrolünde iken, bu madenlerden teknolojik imkânsızlıklar sebebiyle tamamen yararlanamamış, hatta bu madenlerin pekçoğunu ortaya çıkaramamıştı. Bunlar, daha çok yakın zamanlarda Batılı ortak yatırımlar (joint-venture) tarafından finanse edilen büyük altın yataklarını ihtiva etmektedir. Toronto kökenli Orta Asya Altın Şirketi, Güney Orta Kazakistan'ın Çu-tli bölgesinde Asıktaş altın madeninde başarılı bir şekilde kazı çalışmalarına başlamıştır. Kanada'lı şirket bu ortak yatırımın yüzde 70'ine sa-

hiptir. Kanada'lı Teck şirketi, ABD'li First Dynasty Madencilik şirketi ve İngiliz Bakyrchik şirketi, Kazakistan'ın en büyük altın kaynağı olarak bilinen Vasilkovskoye'de altın işletmeciliği lisansını kazanmayı başardı. Ülkenin kuzeyindeki Kokchetau bölgesindeki rezervlerin 400 ton altın ihtiva ettiği tahmin ediliyor (*Interfax Mining and Metals Report, 1-9 Eylül 1996; Business Wires, 9 Eylül 1996*).

Türkiye ile İlişkiler: Kazakistan, yabancı yatırımları özendirme noktasında almış olduğu cesur adımlar sebebiyle Türk cumhuriyetleri içerisinde en fazla yatırımın gerçekleştiği ülkedir. Öyle ki son yıllarda Rus ekonomisine olandan bile daha fazla yabancı yatırım çekmektedir. Bu büyük potansiyelden pay alan ülkelerin başında tabii ki Türkiye gelmektedir. Türk girişimcilerinin bu ülkede gerçekleştirdikleri yatırımın değeri 1996'ya kadar 1.6 milyar dolara ulaşmış, plânlanan işlerin hacmi de 1.5 milyar dolar olarak hesaplanmıştır. Türk firmalarının Kazakistan'daki faaliyet alanları başta müteahhitlik hizmetleri olmak üzere, gıda, süt ürünleri, tuğla, bakır, demir-çelik, tekstil, dericilik ve petrol gibi geniş bir yelpazede meydana gelmektedir. Bu firmalar petrol boru hatlarının belli bölümlerinin inşasında ve bazı bölgelerde petrol arama çalışmalarında da önemli işler yapmaktadır. Exim bank'ın bu ülkeye açmış olduğu 200 milyon dolar kredinin 1995 başı itibarıyla 88 milyon doları kullanılmıştır.

En başta belirtilmesi gereken inşaat kompleksleridir. Türk özel sektörü güçlü bir şekilde dış ilişkiler kurmaya yönelmiş ve bu, inşaat faaliyetleri alanında daha fazla görülmüştür. Türkiye dünya piyasasındaki pastanın paylaşımında geç kaldığı için 1980'li yıllarda dünya pazarlarında inşaat faaliyetlerinde yoğunlaşmaya başlamıştır. SSCB'deki Türk inşaat sermayesi 80'li yılların sonlarında gelişme trendine girmeye başlamış ve 90'lı yıllarda bu faaliyetler daha da hızlanmıştır. Bu firmalar bir çok açıdan karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Bunun sebepleri; O. Asya kriterlerine

göre işin çok büyük ölçekli ve kaliteli olması, fiyatların nispi olarak düşük olması ve firmaların çeşitli ödeme şekillerine açık olmalarıdır. Mesela; Türk firması olan Berk, Kazakistan'da yapılacak yeni Atırâu havaalanının inşaatı ihalesini kazanmıştır. Bu şirket, Batılı firmaların bu iş için talep ettikleri 26-46 milyon \$'a karşılık 14 milyon \$'a razı olmuştur (Interfax Business Report, Mart 1996). Benzer şekilde Entes inşaat şirketi 25 milyon dolar değerindeki bakır işlenecek fabrikayı Kazak yetkililere teslim etmeyi başarmıştır (Turkish Daily News, 5 Kasım 1994). Türk firmaları ayrıca imalat, hafif sanayi ve gıda sanayii alanlarında etkili olmaktadır. Daha sonra otel-motel vs. turizm alanlarında faaliyet göstermektedirler. Kazakistan'da Türk işadamlarının yardımıyla makarna, süt, deri işleme fabrikalarının kurulması ve Ankara Oteli'nin inşası gibi faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede 1998'e kadar bu ülkede 200'den fazla Türk şirketi çeşitli alanlarda yatırımlarda bulunmuştur. Bunlara paralel olarak 319 ortak yatırım (*joint-venture*) ile Türk şirketleri ilk sırayı almaktadır (*TİKA, 1998*).

Bu ülkedeki Türk firmalarından Etibank, çinko, kurşun, bakır ve bor madenlerinin işletilmesiyle ilgili olarak Japon Mitsui ve başka bir Kazak firmasıyla birlikte faaliyetlere başlamıştır (*Türkiye, 18 Nisan 1995*). Nihayet Türk işletmeleri, O. Asya'da dünyanın en büyük firmaları ile ortaklık kurmakta, bu firmaların bölgeye gelmesine aracılık yapmaktadır. Mesela; Türk firmaları Siemens ile Kazakistan'da ortaklık kurarak elektrik üretim tesisi, Coca-Cola firması ile Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan'da plastik şişe üretimini gerçekleştirmişlerdir. Buna benzer ortaklıklarda dünyanın büyük firmaları işin teknik kısmını üstlenmektedir. Türk kesiminin ise işin diğer kısmını üstlenerek yaptığı bu işler uzun zamandır Türkiye'de de gözlenmektedir. Ankara ve İstanbul'da dünyanın en büyük firmalarının irtibat büroları vardır.

Kazakistan'da Simtel A.Ş.'nin, 900 kişiye is-

tihtam sağlayacak ve ilk etabı 37.5 milyon dolar değerindeki elektrikli ev aletleri üretilmesine yönelik yatırımı için Avrupa Yatırım ve Kalkınma Bankası'ndan (EBRD) 14 milyon dolar kredi temin etmesi de Türk firmalarının başarılarından birisi olmuştur (Turkish Daily News, 30 Mayıs 1995). Yine Türk-Kazak ortak yatırımı olarak 600 bin dolar değerinde inşa edilen bir grosmarket Kamganda'da faaliyete geçmiştir (Turkish Daily News 16 Ocak 1995).

Kazakistan'da gerçekleştirilen sanayi yatırımları için önemli bir destek olarak 1997'nin başlarında, daha önce Türk devlet bankası olan Ziraat Bankası'nın bankacılık faaliyetlerine Türk özel sektörü tarafından açılan ilk özel banka da katılmıştır. Bu çerçevede kurulmuş olan Uluslararası Almatı Bankası, ülkede modern bankacılık hizmetleri, sigorta ve kiralama hizmetleri verecektir (New Europe, 12-18 Ocak 1997).

Japonya ile İlişkiler: Kasım 1993'te bu ülkeyi ziyaret eden Japon Ticaret Birliği Başkanı, Kazakistan Cumhurbaşkanı'na bu ülkeye düşük faizli kredi vermelerinin üç şartını iletmiştir. Buna göre; Bay konur Uzay Üssü'nün barış amaçlarıyla kullanılması ve uzay çalışmalarında Japonya ile işbirliği edilmesi; Japonya'ya döndürülmüş olduklarına inanılan nükleer başlıklı füzeler konusunun aydınlatılması ve Japon şirketlerinin faaliyet alanlarını kendilerinin belirlemesi konularında anlaşma sağlandığı takdirde Japonya'nın bu ülkenin yeniden yapılanmasında ve teknolojik donanımının sağlanmasında yardımcı olacağını belirtmiştir (Zaman, 2 Aralık 1993). Daha sonra iki ülke arasında ekonomik ilişkilerde önemli gelişmeler görülmüştür. Son olarak alt yapı yatırımlarından olan Kazak Demiryollarının geliştirilmesi ile ilgili bazı projeler için bu ülkeyle 55.7 milyon dolarlık kredi anlaşması yapılmıştır. (Zaman, 17 Nisan 1997) Bu arada bu ülkedeki kurşun, çinko ve bakır yataklarının işletilmesi ile ilgili olarak açılan bir ihaleyi de Türk Şirketi Etibank ile Japon Mitsui arasında kurulan bir şirket kazanmış-

tır. Ayrıca Japon Chrome şirketi Kazakistan'ın en büyük krom tesisini 67 milyon dolara alarak ilâve 400 milyon dolar taahhütte bulunmuştur.

Güney Kore ile İlişkiler: Güney Kore'li Samsung firması Zhezkazgan bakır kompleksini 49 milyon dolara satın alarak 300 milyon dolar yatırım taahhüdünde bulunmuştur. Yine aynı ülkeden Daewoo şirketi ise, Kaztelcom'un %40 hissesini 329 milyon dolara satın alarak 1,27 milyar dolarlık bir ilâve yatırım öngörmektedir.

Bu ülkeler dışında Kanada firması olan Hurricane Hydrocarbons Kazakistan'ın petrol şirketi Yuzhneftgaz'ı 120 milyon dolara satın alarak 280 milyon dolarlık ek yatırım taahhüt etmiş, Çin millî petrol şirketi olan PRC de Aktyubinsk'ün %65'ini 325 milyon dolara satın alarak 4 milyar dolarlık ek yatırım taahhüdünde bulunmuştur (Devlet Bakanlığı, 1998).

Rusya ile İlişkiler: Rus firmaları genel olarak Kazakistan, Azerbaycan ve diğer bazı O. Asya Cumhuriyetlerinde aktif olarak faaliyet göstermek istemektedir. Rusya için stratejik bir önemi olan bu faaliyetler kimi zaman bu ülkeleri iç istikrarsızlıklara düşürecek kadar ileri boyutlar kazanabilmektedir. Rusya'nın bölgede etkin olduğu alanlar, nispeten gelişmiş petrol ve doğal gaz sanayiine ait firmaların gösterdikleri girişimler etrafında oluşmaktadır.

Bunlardan O. Asya bölgesinde kendi alanında çok büyük bir firma olan Lukoil, bu bölgede iş yapmak iddiasında bulunmaktadır. Bu firmanın katılımıyla yapılan projelerin en büyükleri şunlardır; Hazar Petrol Konsorsiyumu, Batı Kazakistan'da Kumkol-Lukoil ortaklığı, Kazakistan'ın Atıran şehrinde motor yağları üretim tesisi kurulması, Özbekistan'da gaz yataklarının araştırılması, Kazakistan ve Kırgızistan'da birçok çağdaş benzin istasyonları tesisi vb. Lukoil ayrıca Kazakistan'ın Tengiz petrol yataklarının da işletilmesinin bir bölümüne ortak olmaya çalışmaktadır. Bu arada, Rusya'nın doğal gaz ihracat ve transportunun %95'ini karşılayan ve ülke bütçesine faaliyetle-

riyle her yıl trilyonlarca Ruble kazandıran büyük gaz devi Gazprom, Türkmen ve Kazak doğal gazının Avrupa ve dünya piyasalarına taşınması konusunda iddialı çalışmalar yapmaktadır (*DeLay, 1997*). Aynı şirket, Kazakistan'ın Karaçaganak gaz yataklarının işlenmesine dair uluslararası konsorsiyumun en az %15'ine sahip olmuştur. Bu firmanın Türkmenistan'la ortak projeleri de bulunmaktadır. Son yıllardaki yaşanan gelişmeler O. Asya'nın petrol ve gaz çıkarılması ve taşınması açısından çok kârlı bir yatırım alanı olduğunu göstermiştir. Rusya'nın petrol ve gaz şirketleri, bu rekabetçi üstünlükleriyle bu piyasalarda daha büyük oranlarda kâr elde edebilecek güce sahiptir. Rusya enerji kompleksleri bölgede çok etkili olmakta ve kendi ürünlerini dünya piyasalarına daha düşük fiyatlarda ve kredili olarak sunmaktadır. Bütün bunlardan yola çıkarak Rus sermayesinin O. Asya'da özellikle Kazakistan'ın metalürji sanayisinde ciddi ilerlemeler kaydetmesi beklenebilir. Çünkü Rus firmaları, kıymetli maden ihracatı ve metalürji sanayiinde önemli başarılar göstermektedir (*Sevodniya, 9 Nisan 1996*).

KIRGIZİSTAN

Kırgızistan, kömür, altın, uranyum oksit, civa, kalay, antimon, petrol, gaz, polimetallik maden cevherlerine sahiptir. 1996'dan beri altın üretimi büyük oranda artmıştır. Son tahminlere göre Kumtor madenlerinde 560 ton altın rezervi vardır ve bunun 360 tonu Kırgız-Kanada ortak şirketi tarafından çıkarılmaktadır. Djeruy, Taldı-Bulak,

Tablo 15. Kırgızistan'da Yabancı Sermaye Yatırımları (1995-1996)

Ülke	Milyon Dolar	Toplamdaki Pay(%)
Kanada	504	94.21
Türkiye	11	2.06
ABD	4	0.75
Diğerleri	16	2.99
Toplam	535	100.00

Kaynak: Kırgızistan Ekonomi Müşavirliği

Kurgan-Djayloo, Kurandı, Nosnovskoye ve Karabulak rezervleri de önemli altın kaynakları içermektedir (*EIUCR, 1997-1998*).

Kırgızistan'da 1998'in ilk yarısında endüstriyel gelişim bir önceki yıla göre %29 olarak hesaplanmıştır. Bunun en önemli sebebi, hemen hemen tamamı Kumtor madenlerinden elde edilen altın üretimi olmuştur. Geriye kalan üretim ise sadece %1.3 artmıştır. Altın üretimi beklenenden daha fazla oranda artmasına rağmen 1997'den beri yaşanan fiyatlarda düşüş sebebiyle Kumtor madenlerinden beklenen gelir elde edilememiştir (*EIUCR, 1998*).

Kanada ve ABD: Ülkedeki en büyük yabancı sermayeli yatırım Kanada'lı Comeco şirketi tarafından yürütülen Kumtor altın üretimi projesidir. Bu şirket şimdiye kadar 50 milyon dolarlık yatırım yapmış ve 385 milyon dolarlık daha yatırım yapmayı planlamaktadır.

Devlet şirketi Kırgızaltın'a göre, ABD firması Intertech Kırgızistan'ın Solton-Sarı madeninden, yerçekimsel bir alan olanda modern kimyasal metotlarla altın çıkarma çalışmalarına başlamıştır. Solton-Sarı altın madeninde, ABD firması Santa Fe Pasifle Altın ve Kırgızaltın'ın 1995 Temmuzunda oluşturulan ortak yatırımla çalışılmaya başlandı. Bişkek'in 300 km güneydoğusunda ki Narin bölgesinde aylık olarak 40 kg. saf metal üretilmekte ve yılda 800 kg.'a çıkarılması planlanmaktadır (*Interfuc Mining and Metals Report, 1-9 Eylül 1996; Business Wires, 9 Eylül 1996*).

Avrupa Birliği: Ülkede gelecek vadeden önemli madencilik alanları altın ve gümüş üretimidir, isviçre'nin Andre firması ve Rusya'nın Retmen Zoloto Değerli Madenleri işletme tş Konseyi, Bişkek yakınlarındaki Kara Balta şehrindeki zengin rezervleri işletmek için ortaklık kurmuşlardır. Kurulan ortak şirket, bu bölgede 10 ton altın, 16 ton gümüş ve daha başka değerli madenler çıkarmayı hedeflemektedir. Şirketin ilk etapta 2.3 milyon dolarlık işleme yaptığı kaydedilmektedir (*Zaman, 18 Kasım 1994*).

Avrupa İmar ve Kalkınma Bankasının (EBRD)da içinde bulunduğu bir konsorsiyum, Kumtor altın madeninin geliştirilmesine katkıda bulunmak amacıyla Kırgızistan'a 360 milyon dolar kredi vermiştir (*TİKA, Eylül 1995*).

Kırgızistan'ın Avrupa ülkeleri ile ilişkileri işiçre ile sınırlı kalmamıştır. Asker Akayev 1994'ün Kasım ayında Bulgaristan'a gitmiş ve Bulgaristan Devlet Başkanı Jelev ile temaslarda bulunmuştur. Akayev'in yanında götürdüğü Kırgızistan heyeti Bulgaristan'da bağlantılar kurmuş ve karşılıklı ekonomik ve kültürel işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır (*Zaman, 18 Kasım 1994*).

Kırgızistan'la iyi ilişkiler kuran bir diğer Avrupa ülkesi Almanya olmuştur. Almanya Kırgızistan'a, toplam tutarı 1.5 milyar doları bulan 250'ye yakın ticari proje teklifinde bulunmuştur. Bunun yanında Alman hükümetinin kredisi kapsamındaki 7 projenin toplam maliyeti 4.5 milyon doları bulmaktadır (*Dünya, 24 Haziran 1995*). Almanya, Kırgızistan'a yaptığı yatırımlarda sayıları 100 bine yaklaşan Alman asıllı Kırgızistan vatandaşını gözetmektedir (*Boz, 1996*).

Türkiye ile İlişkiler: Türk Eximbank'ın bu ülkeye tahsis etmiş olduğu 75 milyon dolar kredinin 48 milyon doları kullanılmıştır. Türk firmaları da daha bağımsızlığın ilk yılından itibaren bu ülkeye gidip değişik alanlarda faaliyet göstermeye başlamıştır. 1995'e kadar bu ülkede yatırım yapan Türk şirketleri 108 milyon dolar değerinde yatırımda bulunmuşlar ve bu rakam projelerle birlikte 200 milyon dolara ulaşmıştır. 1997'ye geldiğinde bu ülkede bulunan Türk firmaları 250 milyon dolarlık iş hacmiyle bu ülkede bulunan yabancı firmaların %20'sini oluşturmuştur. Bunun yanında 200 milyon dolar maliyetinde altın arama faaliyetleri yapan ABD ve Kanada firmalarına aracılık da yapmaktadırlar (*TtKA, Temmuz 1997*). Bu ülkede Türk Coca Cola firmasının 10 milyon dolarlık şişeleme yatırımı da önemli yatırımlar arasındadır.

IMF tahminlerine göre bu ülkeye gelen orta ve

uzun dönemli sermaye akımı 1994'teki 108 milyon dolarlık seviyeden 1997'de 297 milyon dolara yükselmiştir. Uluslararası finans kuruluşlarından, büyük gelir beklenen Kumtor altın madeni için 135 milyon dolar kredi sağlanmıştır. Bunun için 45 milyon dolar olarak tahmin edilen borçlanmanın 23 milyon doları Almanya, Türkiye ve Japonya'dan sağlanmıştır.

Japonya ile İlişkiler: Aralık 1994'te Kırgızistan Başbakanı Apaş Cumagulov'un Japonya'ya yaptığı resmi temaslardan neticesinde, ikili ilişkilerin geliştirilmesi, önceden kurulmuş olan karşılıklı komisyonun çalışmalarının yerinde izlenmesi ve bu ülke tarafından daha önce vadedilen 60 milyon dolarlık yardımın kalan 31 milyon dolarlık kısmının takvime bağlanması konularında gelişme sağlanmıştır. Bu miktar, 30 yıl vadeli ve %3 faizli olmak üzere verilmiştir (*Milliyetçi Çizgi, 25 Ocak 1995*). Bu tarihte varılan anlaşmaya göre Japonya'nın Bişkek'teki Manas havaalanının modernizasyonu için ayrılan 149 milyon dolarlık kısmın da bölümler halinde verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu görüşmelerde Kırgızistan'ın elinde bulunana en önemli zenginliklerden olan altın ve kalay madenlerinin Japonya tarafından işletilmesi Taşkömür ilçesinde bulunan yarı iletkenler fabrikasının ortak olarak çalıştırılması konularında da fikir alış-verişin de bulunulmuştur. Bu tarihlerde hükümet bazında devam eden ilişkilerin Japon firmaları açısından da aktif hale getirilmesi konusunda görüşmeler yapılmıştır. Çünkü, Japon firmalarının bu ülkeye yönelik faaliyetleri Kuril Adaları dolayısıyla Rusya ile olan bir kısım siyasî sorunlardan ötürü henüz proje aşamasında bulunuyordu. Bu açıdan bölgeye Japonya'nın teknoloji ve sermaye transferi konularında acele etmediği gözlenmiştir (*Zaman, 9 Aralık 1994*).

Manas Havaalanının modernizasyonu için daha önce varılan kredi anlaşmasının kalan kısımları daha sonra ödenmeye devam etmiştir. Bu kredinin 55 milyon dolarlık kısmı da Haziran 1996'da bu ülkeye verilmiş ve bu rakamla birlikte Japon-

ya'nın bağımsızlıktan sonra bu ülkeye vermiş olduğu kredi ve hibelerin toplamı 160 milyon doları bulmuştur. Yine bu dönemde Japonya, Bişkek-Oş karayolu inşaatının tamamlanması için bu ülkeye 39 milyon dolarlık kredi temin etmiştir (ETUCP, 1996).

ÖZBEKİSTAN

Özbekistan da zengin yer altı kaynaklarına sahiptir. Bunların en önemlileri, altın, alüminyum, doğal gaz, mermer, molibden, tungsten ve kömürdür. Ülkede 1991'de 41 milyar m³ doğal gaz üretimi gerçekleştirilmiştir. Toplam enerji miktarının %67'sini doğal gaz karşılamaktadır. Buna rağmen ül- ke son yıllarda petrol ve kömür ithalatındaki büyük artışlarla net bir enerji ithalatçısı haline gelmiştir, tç petrol tüketiminin dörtte üçü ithal edilmektedir. Son zamanlarda Türkmenistan sınırı yakınlarındaki Kokdumulak ile Fergana vadisindeki Minbulak petrol kuyuları açılmıştır. Ülke potansiyel değerlendirildiği taktirde kendine yeterli veya ihracatçı bir petrol üreticisi olabilecektir (TİKA, 1995).

Altın Üretimi: Ülkenin altın üretiminde dünyada önemli bir potansiyele sahip olduğu daha önce belirtilmişti. Aşağıdaki tabloda 5 yıla ait altın üretim miktarları verilmiştir.

Özbekistan'daki önemli altın madenleri, Nevai şehrindeki Muruntau'da olup fazla derinde değildir. Burası Sovyet döneminde gizli bir yerdi ve 1996'da çıkarılan 60 ton altının çoğu buradan çıkarılmıştır. Bu maden Nevai Birleşik Madencilik ve Metalürji Şirketi'ne (NBMM) ait olup özelleştirilmesi plânlanmamaktadır. Özbekistan halen dünyanın dokuzuncu büyük üreticisidir ve alün üretiminin muhafaza edilmesi Sovyetler dağıldığı

Tablo 16. Özbekistan 'da Altın Üretimi

	1992	1993	1994	1995	1996
Ton	64.5	66.6	64.4	63.6	60.0
% değişim	v.y.	3.3	-3.3	-1.2	-5.7

v.y.:veri yok; Kaynak: EIUCR, (1998-1999), Uzbekistan 1998-1999, EIU Country Profile, s.24.

zaman ekonominin dalgalanmasını önleyen kritik bir faktör olmuştur. 1997'de alün fiyatlarının düşmesi sebebiyle yabancı yatırımcıların bu sektöre yapıkları yatırımlar azalmıştır.

Petrol ve Gaz Üretimi: Peüol ve doğal gaz yatırımcılarını ülkeye cezbetmek için geç kalmış bir girişim olarak 22 Mayıs 1998'de Özbeknetf-gaz Kuzey Özbekistan' daki Üst-Yurt bölgesinde bulunan 6 peüol ve gaz bloklarında jeolojik araştırma yapmak için bir teklifte bulunmuştur. Toplam 51 bin 700 km² olan bu alanda 1.685 üilyon m³ gaz ve 1.7 milyar ton peüol rezervi olduğu belirtilmiştir. Özbeknetfgaz bloklardaki rezervin en az 500 milyar m³ gaz ve 150 milyon ton peüol olduğunu iddia etmektedir. Bu arada hükümetin, peüol ve gazı geliştirmek için izlediği tavır son yıllarda değişmektedir. Daha önce peüol ve gaz sektörü ithal ikameci politikalarla korunan sektördü ve Kerimov, diğer O. Asya devletlerini, örneğin Kazakistan'ı yabancı yatırıma açıldığı için eleştirmişti. 1996'da hükümet yabancı yatırımların yardımıyla ülkenin peüol ve gaz ihracatını artırmak için, ithal ikameci politikayı gözden geçirmeye karar verdi. Özbekistan da resmî bir karar ile birlikte politikanın tamamlanması süreci hızla yavaşlamıştır ve Üst-Yurt teklifi de düşük uluslar arası fiyatlarla aynı döneme denk gelmiştir. Peüol ve gaz sektörünü yavaşça dışa açmak için yapılan gayretler inandırıcı gelmemektedir. Öznekeft-gaz'ın müdürü Kayyum Hakkulov, Kazak peüol sektörünün büyük miktarda yabancı yatırım ve özelleştirmeden dolayı "çok aceleci" olarak tanımlayarak eleştirmiştir. Bununla birlikte Kazakistan, doğrudan yabancı yatırım açısından Özbek-

Tablo 17. Özbekistan'da Petrol ve Gaz Üretimi

	1993	1994	1995	1996	1997
Petrol ve Katılmış Gaz.					
Milyon ton	3.9	5.5	7.6	7.6	7.9
Bin varil/gün	78	110	152	154	158
Doğal Gaz					
Milvon m ³	45.0	47.2	48.6	49.0	51.2
İhracat	7.2	4.6	4.2	4.9	8.0

Kaynak: EIUCR, (1998), Uzbekistan 3rd quarter 1998, EIU Country Report, s. 29.

kistan'dan çok daha cazip ve elverişli olmuştur. Bunun tersine, Özbek gaz ve petrol sektöründe pek çok yatırım, devlet tarafından yabancı kredi garantisi temelleri üzerine kurulmuştur. Özbekistan, en erken üç-dört yıl içerisinde bu sektörlerde kısmî bir özelleştirme yapmayı planlamaktadır.

ABD: Ülkedeki yabancı şirketlerin, mevcut rezervlerin potansiyeli ve fiyatları konusunda yeterli tatmin düzeyine ulaştıkları söylenemez. Örneğin BP Dünya Enerji İstatistik Rehberi, rezervlerin Özbekistan'ın öne sürdüğü gibi 5.43 trilyon m³ gaz, 4.4 milyar ton (32.2 milyar varil) petrol olduğu konusunda şüpheli yaklaşarak gaz rezervlerinin gerçekte 1.88 trilyon m³, petrolün de 600 milyon varil olduğunu iddia etmektedir. Şimdilik pek çoğu iç tüketimde kullanılan petrol ve gazın düşük fiyatlardan satın alınması da ihracat amaçlı yabancı yatırımcılar için sorun olmaya devam etmektedir. Özbek petrol ve gaz sektöründe yatırımın hantal yapısının pek çok potansiyel yatırımcının plânlarını ertelemesine sebep olduğu açıktır. Bürokratik tembelliğe güzel bir örnek ABD'li Enron petrol ve gaz firması ile imzalanan 1995 memorandumudur. Rusya'nın gaz devi Gazprom da gazın pazarlama ve taşımacılığı ile ilgilidir. Ama henüz kendi boru hatlarıyla gazın ihraç edilmesine sıcak bakmamaktadır. Türkmen gazının piyasalara ihracının temiz olmadığı gerekçesiyle yasaklanması Gazprom'un kendi gazı ile rekabet edecek bir gazı piyasalara ihraç etmeyeceğini göstermektedir. Bu iş 30 yıllığına 1.3 milyar dolar değerindedir. Bir ABD devlet ajansı olan Denizaşırı Özel Yatırım Şirketi (OPIC) 400 milyon dolarlık finansman ve sigorta giderlerini karşılamak istemektedir. Yine de bir devlet şirketi olarak Özbek neftgaz bu projeye temkinli yaklaşmaktadır

Özbekistan'da ABD'li Nevvmount Şirketi ve ona destek olarak Japon Mitsui şirketi, ikisi de Taşkent bölgesinde bulunan Kızıl elmas ve Koçbulak altın madenlerinde ortak üretim yapma izni almışlardır. Bu iki maden en az 270 ton altın ihti-

va etmekte ve Nevvmount şirketi Özbekistan'da, başka iki projeye de ilgilenmektedirler.

Amerikan Nevvmont Madencilik (NM) firması ile NBMM şirketi arasında Sovyet döneminden kalan 242 milyon tonluk cevherden altın üretilmesi ile ilgili ortak yatırım gerçekleştirilmiştir. Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'nın (EBRD) finanse ettiği bu projeden yaklaşık 17 yıl içerisinde 5 milyon ons altın elde edilebilecektir (*EIUCR, 1998-1999*).

Avrupa Birliği: Özbekistan'da atak görünen Avrupa ülkeleri içinde en fazla göze çarpanlar Almanya ve İtalya'dır. Özbekistan-İtalya işbirliği ile Fergana'nın Margilan şehrinde kurulan Spining-Silk şirketi 1995 Ağustosunda faaliyete geçmiştir. Söz konusu şirket, modern teknoloji ile ipek kozası artıklarından yılda 150 ton iplik üretmeyi planlamaktadır (*TİKA, Ağustos 1995*).

Türkiye ile İlişkiler: Özbekistan, Türkiye'nin tahsis etmiş olduğu kredilerden en çok faydalanan ülke olmuştur. Bu kapsamda 1996'ya kadar 125 milyon doları ticarî, 125 milyon doları proje kredisi olmak üzere açılan kredinin büyük kısmı kullanılmıştır. Türk-Özbek tş Konseyi üyesi firmalar bu ülkede telekomünikasyon, müteahhitlik işleri, tekstil ve konfeksiyon, gıda, kimya, beyaz eşya ve mobilya, madencilik, otomotiv ve yan sanayii, makine imalat sanayii ve bankacılık alanında faaliyet göstermektedirler. Türk firmalarının en etkin olduğu alanlar tekstil ve konfeksiyon üretimi ile ilgilidir. Özbekistan'ın en büyük zenginlik kaynağı olan geniş alanlarda pamuk üretimi ile bu ülkede gerçekleştirilen projelerin ödemesi de gerçekleştirilmektedir. Orta Asya pamuğunun Türkiye'ye ihracatını, Türk inşaat şirketlerinin faaliyetleri daha da hızlandırmaktadır. Çünkü bu şirketler yaptıkları işlerin karşılığı olarak pamuk almaktadır. Ama bu durum geçici bir karakter taşımaktadır. Çünkü bu ülkelerde de tekstil sanayii gelişmekte olup zamanla pamuğun büyük bir kısmı iç piyasalarda işlenecektir.

Bunlardan bir Türk firması olan Bestaş'ın yardımıyla İhracat için halı üretim tesisiyle ve Yazeks ve Kateks şirketlerinin katılımı ile bir tekstil kompleksi kurulmuştur. (*Ekonomika i Jizn, Haziran 1994*) Türk Topkapı, bir Özbek şirketiyle birlikte maliyeti 44 milyon \$'ı bulan pamuk ipliği imalatı alanında ortaklık yapmıştır. Bu ülkedeki Türk firmaları, Türkiye'de kazandıkları ve dünya piyasalarında rahatça rekabet edebildikleri tekstil sektöründe bir çok önemli girişime imza atmışlardır. Ayrıca Türk firmalarının faaliyetlerini destekleyecek şekilde ülkeye Türk devlet kredi bankası Eximbank'ın sermaye transferi sağlaması da önemli hususlardandır. Bu çerçevede, daha önce Özbekistan'a verilen kredilere ilâveten 1996'nın sonunda, gıda ve inşaat alanlarında kullanılmak üzere 125 milyon \$'lık kredi açılmıştır. Sonuçta Eylül 1997 itibarıyla Özbekistan'da faaliyet gösteren yabancı firmalar içerisinde 329 Rus şirketinden sonra 234 Türk şirketi ile Türk özel sektörü ikinci sırada yer almaktadır.

Gıda sanayiinde de Türk firmalarının bu ülkedeki yatırımları göz doldurmaktadır. Bu çerçevede Yaşar Holding'e bağlı Pınar şirketi 40 milyon dolarlık bir yatırımı gerektiren ve %51'i bu guruba ait olan süt fabrikası kurmak için çalışmalar yapmıştır. Özbekistan'ın günlük üç bin ton şeker pancarı işleme kapasitesi olan ilk şeker fabrikasının inşasını da Türk firmalarından oluşan bir konsorsiyum olan Türk Şeker ve Yüksel inşaat gerçekleştirmiştir. 100 milyon dolara mal olan bu projenin finansmanı için de 83 milyon doları Türk Eximbank, 25 milyon doları ABD tarafından sağlanan kaynaklar kullanılmıştır (*New Europe, 25-31 Kasım 1998*).

Yaşar Holding'i takip eden bir diğer Holding ise buzdolabı üretimi konusunda yatırımlar gerçekleştirmek isteyen Koç Holding olmuştur. Türkiye'nin önde gelen beyaz eşya üreticisi olan Arçelik, Özbek SENTIO şirketiyle ortak olarak gerçekleştirilecek projede 76.9 milyon dolar harcanarak

buzdolabı üretimi yapılacaktır. SENTIO şirketinin mevcut buzdolabı fabrikasının Arçelik teknolojiyiyle birleştirileceği ortak yatırımın 43.1 milyon dolarlık sermayesinin %51'i Koç gurubuna, %40'ı Özbeklere ve kalan %10 da uluslararası finans kuruluşlarına ait olacaktır. 2000 yılında ilk üretime geçmesi planlanan bu önemli proje tam kapasiteye ulaşması halinde yıllık 250 bin çıktı üretebilecek kapasitede olacaktır (*New Europe, 27 Eylül-3 Ekim 1998*). Konya'dan giden işadamlarının yarı yarıya ortak olarak kurdukları ambalaj üretim tesisinin maliyeti ise 500 bin dolar olmuştur. Bu ülkedeki bir diğer Türk-Özbek ortak yatırımı, Sankşavto adı altında yıllık 3 bin minibus ve bin kamyonet üretimini plânlayan yatırımdır (*New Europe 7-13 Eylül 1997*).

Görüldüğü gibi Özbekistan'daki Türk şirketlerinin faaliyetleri gittikçe genişlemektedir ve yatırım alanları çeşitlenmektedir. Enerji kaynaklarından gittikçe daha fazla üretim yapan ülkenin, buna paralel olarak artacak alım gücünün, geniş iç pazarla bütünleşmesi halinde bu ülkedeki Türk yatırımları için öneminin artacağı belirtilebilir. Fakat stratejik alanlarda yabancı yatırımların etkin olması konusunda aşırı ihtiyatlı bir tavır sergileyen ülkenin siyasetleri bir süre daha olumsuz havayı devam ettirebilirler.

Japonya: Japonya'nın bu ülkeyle diplomatik bazda ilk önemli resmi teması Aralık 1993'te gerçekleşti. Bu tarihte Japonya Dış Ticaret Bakanı'nın başkanlığında ve Mitsubishi gibi ünlü şirketlerin temsilcilerinin de içerisinde bulunduğu bir heyet Taşkent'i ziyaret etti. Temaslarda ikili ilişkilerin geliştirilmesi konusunda incelemeler yapıldı (Zaman, 18 Aralık 1993). Bu ziyaretler devamı daha sonra Haziran 1995'te kredi olarak devam etti. Bu tarihte Japonya Özbekistan'a 12 milyar 700 milyon yen tutarındaki ilk resmi kalkınma yardımını %3 faizle, 10 yıl ödemesiz ve 30 yıl süreli olarak verdi. Söz konusu kredinin yetersiz telekomünikasyon şebekelerinin iyileştirilmesi ile ilgili pro-

j elerde kullanılması kararlaştırıldı (Zaman 24 Haziran 1995). ikili ilişkilerin ekonomik olarak da belli bir kıvama gelmesi ile daha önce Taşkent'te açılmış olan Japon büyükelçiliğinden sonra Ocak 1996'da Özbekistan da Tokyo'da kendi büyükelçiliğini faaliyete geçirdi.

Ocak 1997'de Japon Marubeni firması, Özbekistan'ın Fergana tekstil bölgesinde, Özbek milli tekstil şirketi ile 80 milyon dolarlık bir proje için anlaşma yaptı. Anlaşmaya göre bölgenin üretim kapasitesinin %50 artırılarak yılda 9500 ton pamuk ve 30 milyon metre iplik üretiminin sağlanması konusunda mutabakat sağlandı. Bu projenin finansmanının ise %85'inin Japan Export-Import Bank tarafından sağlanacağı, kalanın da şirketçe karşılanacağı belirtildi. Bu arada ünlü Japon devi Mitsubishi'nin de pamuk ve tekstil alanında Özbek firmalarla işbirliği başlattığı görüldü. Bu şirket yılda 5200 ton pamuk ve 2500 ton kenevirin üretilmesi işine kollarını sıvadı ve her iki projenin de 18 ay içerisinde faaliyete geçirilmesi kararlaştırıldı. Yaklaşık 100 milyon dolar değerinde olacağı hesaplanan bu iki projenin %49'unu Özbek milli tekstil şirketi (*Özbek-legrom*) üstlenecektir. Bu anlaşmanın ortaklarından birisi de Türk firmalarından Bursel oldu. Bu ülkede büyük kısmı Japon girişimleri olan tekstil alanındaki yabancı yatırımların potansiyelinin 1995'teki 30 milyon dolarlık düzeyden 1996-1997 yıllarında 290 milyon dolara yükseleceği beklenmektedir. Ülkenin temel sanayi sektörü olması beklenen Tekstil'in ihracat potansiyelinin de 1995'ten 1998'e kadar 13 milyon dolardan 250 milyon dolara yükseltilmesi resmî makamlarca hedeflenmektedir. Bunun yanında yine bir Japon devi olan Mitsui Şirketi, yine 1997'nin başında 11.3 milyar Yen (yaklaşık 97.4 milyon dolar) tutarındaki bir projenin gerçekleştirilmesini üstlendi. Söz konusu proje telekomünikasyon alanında Karakalpakistan, Buhara, Nevai ve Harezm bölgelerinde bulunan 251 bin telefon hattının yenilenerek değiştirilmesini he-

deflemektedir. Bununla bu şirket 1700 kilometreden uzun bir fiber-optik hattının kurulmasını üstlendi (*New Europe, 12-18 Ocak 1997*).

Kısa bir süre sonra Yine Mitsui şirketi, bu sefer Nec firması ile birlikte Özbekistan'ın kuzey batısında 137 bin telefon hattının kurulmasını üstlendiler ve bu projenin tahmini bedeli 137 milyon dolar oldu. Bu dönemde Japon şirketleri bu kez başka bir alanda, Buhara ve Urgenç'te hava limanlarının inşa edilmesi ihalesini kazandılar. Mitsubishi, Mitsui ve Shemiru firmaları 17.3 milyar Yen tutarındaki ve hava kontrol sistemlerinin, uçuş pistlerinin ve VİP salonlarının inşasını içeren bu proje için ortak hareket etmek üzere bir konsorsiyum oluşturdular ve 1997 Eylülüne kadar işi bitirmeyi taahhüt ettiler. Bu proje gerçekleşip havaalanları tamamlandığında ise, ülke Airbus 310'ların ve Boing 767'leri de inişe kabul edebilecek modern limanlara sahip olabilecek. İhalenin finansmanı ise, Özbek Hükümeti ve Japonya Yurtdışı Ekonomik Fonu arasındaki anlaşma ile gerçekleştirildi (*New Europe, 23 Şubat-1 Mart 1997*).

Güney Kore: Özbekistan'ın dünya ekonomisine katılmasının ilk belirtisi, Andican bölgesindeki Asak'ta otomobil fabrikasının inşası olmuştur. Burada Özbekistan-Güney Kore ortaklığı ile büyük çoğunluğu ihraç edilecek olan yılda 200.000 otomobilin üretimi plânlanmıştır, tik yıllarda otomobil girdilerinin %80'nin Kore'den getirilmesi, 2000'li yıllarda ise, girdilerin %70'inin üretim yerinde veya komşu Orta Asya ülkelerinde üretilmesi plânlanmıştır. Önümüzdeki birkaç yıl içinde Asak'taki bu fabrika tecrübe alanı olacak ve Özbekistan'a yapılacak başka yatırımlar bu projenin başarısına bağlı olacaktır. Diğer iki devlet gibi Özbekistan'da da özellikle altın ve uranyum alanında madencilik aktif olarak gelişmektedir. Pamuk gibi bu iki maden de millî ekonominin esasını teşkil etmekte ve ülkeye döviz girdisi sağlamaktadır (*Jukov, 1997*).

TÜRKMENİSTAN

Türkmenistan'ın işletilebilen başlıca doğal kaynakları; doğal gaz, sodyum sülfat, krom, sülfür, galyum, bentonit, brom, iyot ve petroldür. Ülke, gerek elektrik enerjisi, gerekse diğer enerji kaynakları açısından zengindir (TİKA, 1995). Ülkenin en önemli madenleri arasına son zamanlarda altın da eklenmiştir. Bu konuda Avrupalı firmalar etkin görünmektedir, İngiltere Türkmenistan'daki altın rezervlerinin işletilmesi üzerine anlaşmıştır. Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı Şubat 1995'te İngiliz işadamları ile gerçekleştirdiği görüşmeden sonra İngiliz heyetinden Robert Cerri, karşılıklı ilişkilerin geliştirileceğini ve Türkmenistan altın yataklarının işletilmesini üzerlerine alacaklarını söylemiştir (*Zaman*, 3 Mart 1995). Ek olarak, Türkmenistan'daki zengin kaynakların işletiminden pay alabilmek amacıyla, içlerinde Avrupalıların da bulunduğu bir grup doğal gaz ve petrol şirketi kıyasıya bir mücadele vermektedir (*Financial Times*, 20 Mart 1996).

Petrol ve Doğal Gaz: Türkmenistan'ın Ukrayna'ya olan ihracatının sona ermesi ülkenin daha çok üretmesini engellemiştir. Sadece 1998'in ilk yarısında gaz üretimi 7.16 milyar m³ azalmıştır ve bu rakam 1997'nin aynı dönemine göre %41 gibi inanılmaz bir düşüşü göstermektedir. Bu üretim miktarı son 30 yılın en düşük seviyesi olarak gösterilebilir. Bu konuda zirve üretim 1989'daki aylık 7.49 milyar m³'lük üretim düzeyi olmuştur.

Tablo 18. Türkmenistan'ın Enerji Üretim ve ihracatı

	1 1993	1994	1995	1996	1997
Doğal Gaz (milyar m³)					
Üretim	65.3	35.7	32.3	35.2	17.3
BDT'ye ihrac.	30.7	24.7	22.6	24.3	6.5
Avrupa'ya Hr.	11.3	0.0	0.0	0.0	0.0
iç Tüketim	14.3	11.0	9.8	10.9	10.8
Petrol Üretimi					
Milyon ton	5.0	3.4	3.5	4.0	4.5
Bin varil/gün	100	65.5	70.1	80.7	89.8

Kaynak: EIUCR,(1998),Türkmenistan 4* quarter 1998, EIU Country Report, s. 22.

Ukrayna'nın borçlarını ödememekte ısrar etmesi ve Rusya'nın dev gaz şirketi Gazprom tarafından Türkmen gazının ihracında şüphelerin oluşması ile Mart 1997'de hükümet Ukrayna'ya olan gaz ihracatını askıya almıştır. Çünkü Türkmen gazı, Ukrayna ve diğer BDT ülkelerine sadece Gazprom'un boru hatları aracılığıyla dağıtılmaktadır. Sonuçta gaz üretiminin bu dramatik düşüşü Devlet gaz üreticisi Türkmenneftgaz'ı büyük kayıplara uğratmıştır. Ülkenin doğal gaz ihracatı ile ilgili fazla veri olmamasına rağmen en son gaz üretimi ölçü alındığında yıllık 4 milyar m³ gaz ihraç edebildiği anlaşılmaktadır. Türkmenistan Haziran 1997'de iter a Uluslar arası Enerji Birliği (ABD) aracılığıyla Ukrayna'ya olan ihracatını, bu şirketle ortak satış anlaşması sona erdiği için dondurmıştır (*EIUCR*1998,1999).

Avrupa Birliği: İngiltere, Türkmenistan ile ticari ilişki kuran Avrupa devletleri arasında ilk sıralarda yer almıştır, İngiltere'nin Türkmenistan'daki ilk atağı altın rezervlerinin işletilmesi üzerine varılan anlaşma ile olmuştur. Türkmenistan'da etkili bir diğer Avrupa devleti de Almanya'dır. 1995 Haziran ayı içinde 17 büyük Alman şirketinin ve mali organizasyonlarının temsilcileri, çeşitli Türkmen bakanlıkları ile ulaşım hizmetleri, ekmek yapımı, tahıl işleme, ve tekstil sanayi konularında işbirliği sorunlarını tartışmışlardır. Halihazırda Türkmenistan'da 10 Alman şirketinin joint-venture olarak çalıştığı bilinmektedir. Ek olarak, Türkmenistan'daki zengin kaynakların işletiminden pay alabilmek amacıyla, içlerinde Avrupalıların da bulunduğu bir grup doğal gaz ve petrol şirketi kıyasıya bir mücadele vermektedir. (*Financial Times*, 20 Mart 1996)

Türkiye ile İlişkiler: Türk Eximbank, 1996'ya kadar Türkmenistan'a 75 milyon doları mal ve 16 milyon doları proje kredisi olmak üzere 91 milyon dolar kredi kullandırmıştır. Bu ülkedeki Türk firmaları Eximbank kredisi veya bedeli pamukla ödenecek şekilde büyük projeler üstlenmiştir. Bu ülkedeki işadamlarının hükümet

nezinde kazandıkları yerin bir göstergesi olarak Tekstil Bakan Yardımcılığı ve Eğitim Bakan Yardımcılığı görevlerine burada yatırımlar gerçekleştiren girişimcilerin atanması gösterilebilir. Türkmenistan da Özbekistan gibi, gerçekleşen yabancı yatırımları pamuk gibi mallarla ödemede bulunarak karşılamaktadır. Bu gelişme, tekstil alanında dünya ile büyük ölçüde rekabet edebilecek düzeye gelmiş olan Türkiye ve Türk firmaları tarafından olumlu karşılanarak hayata geçirilmiştir.

Türkmenistan'da Türk firmalarının iştirakiyle 62 girişime imza atılmış ve bunların toplam değeri 1996'nın sonlarında 807 milyon \$'a yaklaşmıştır (*Reznikova, 1996; Asia - Ekonomika i Jizn'den*). Diğer Orta Asya cumhuriyetleri için geçerli olan eğilimler Türkmenistan için de geçerlidir. Örneğin Türkmenistan'da, yukarıda geçen sanayi dallarında benzer etkinliklerde bulunan bu firmalar sadece inşaat alanında 1996 sonunda 800 milyon \$'lık iş hacmine ulaşmayı başarmıştır. Toplam iş hacmi ise bu yıl içerisinde 2.5 milyar \$'a ulaşmıştır. Türkmenistan'da faaliyet gösteren yabancı şirketler içerisinde Türkiye kökenli şirketler 178 sayı ile ilk sırayı almaktadır (*TİKA, 1997/2*).

Firmalar bazında gerçekleşen faaliyetlere, 80 milyon dolar değerinde izmir Demir Çelik Sanayi tarafından kurulması planlanan yıllık 400 bin ton işleme kapasitesine sahip demir-çelik fabrikası örnek verilebilir (*Zaman, 1 Ekim 1994*). Telekomünikasyon alanında da PTT'nin gerçekleştirdiği telefon santrallerine ilaveten telekomünikasyon firması SEMKO ile 100 milyon dolar değerinde telefon santralleri kurulması anlaşmasını yapmıştır (*Turkish Probe, 27 Nisan 1993*).

Türkmenistan'da yatırım yapan Türk firmaları son zamanlarda tekstil alanında yoğunlaşmaktadır. Son birkaç yıl içerisinde bu ülkedeki Türk firmaları aracılığıyla ülkenin tekstil ürünleri işleme potansiyeli genişlemektedir. Türkiye'de de aynı alanda yatırımlar yapan bu firmalar belli bir potansiyele ulaştıktan sonra bu ülkeyi cazip bir

yatırım alanı olarak görmektedir. Türkmen devletin bu konudaki teşvikleri de belirleyici olmaktadır. Hatta Türk cumhuriyetleri içerisinde Türk firmaların faaliyetlerinin en çok hüsnü kabul gördüğü ve desteklendiği ülkenin Türkmenistan olduğu söylenebilir.

Japonya ile İlişkiler: Japonya'nın bu ülkeye olan ilgisi, daha geniş kapsamlı projelere girişmeyi göze alabilecek seviyede büyük olmuştur. Bu kapsamda 1994'ün son çeyreğinde Türkmenistan'da gerçekleştirilecek olan 10 büyük projenin desteklenmesi için 20 milyar dolar tutarında kredi vaadinde bulunmuştur. Bu projelerin en büyüğünü ise Türkmenistan-Çin-Japonya doğal gaz boru hattının inşası oluşturmaktadır. Dört büyük Japon firmasının finanse edeceği bu kredinin tran-Türkiye-Avrupa boru hattı için de kullanılacak olması ise projenin Türkiye'ye bakan yönünü oluşturmaktadır. Japonya'nın bu krediyi Türkmen-Japon Ekonomik Komitesi aracılığıyla vereceği kararlaştırılmıştır. Bu arada Türkmenistan'ın Ekim 1994'te demiryolu inşaatında kullanılmak üzere Japonya'dan talep ettiği 8 milyar yenlik kredi, proje araştırmasının tamamlanmasından sonra yarı resmi Denizaşırı Ekonomik İşbirliği Fonu aracılığıyla verilmiştir (*Zaman, 25 Kasım 1994*).

1997 Şubatında ise, üç Japon firması ile Türkmenistan arasında yılda 90 bin ton propülen üretilmesi konusunda anlaşma imzalanmıştır. Bu firmalar proje için Tokyo'dan 400 milyon dolarlık kredi temin ettiler. Türkmenistan Cumhurbaşkanı Türkmenbaşı, bu anlaşma ile ilgili törende ülkenin kendi gaz rafine endüstrisini kurabilecek güce sahip olduğunun görüldüğünü belirtmiştir. Bu tarihlerde yine iki Japon firması ile bir Türk firmasının işbirliği ile, hidro rafine ve katalitik reformu için 125 milyon dolarlık anlaşma imzalanmıştır (*New Europe, 2-8 Mart 1997; EIUCRJ996*).

Yine aynı aylara rastlayan zaman diliminde Japon devleti Aşkabat hükümetine, taşımacılık ve

haberleşme alanlarındaki projelerde kullanılmak üzere 10 yıl ödemesiz, 20 yıl süreli ve %3 faizli olmak üzere 36 milyon dolarlık kredi vermiştir (*New Europe*, 27 Nisan - 3 Mayıs 1997).

Japonya'nın Chioda, Nichimen ve Türk Gama petro-kimya şirketleri, Türkmenbaşı şehrindeki katalitik üreten fabrikanın yeniden yapılanma ve modernizasyonunu, yaklaşık 125 milyon dolarlık bir maliyetle gerçekleştirmişlerdir. Fabrika, Türkmenistan'ın uluslararası yatırımlara konu olan ve Hazar Denizi kıyısında kurulmuş bu şehirde bulunan (eski adı Krasnovodsk) üç büyük petrol rafine kompleksinden birisidir. Diğer iki proje olan katalitik depolama ve yağlama fabrikaları 176 ve 165 milyon dolarlık bir maliyet gerektirmekte ve Alman Mannesmann ve Fransız Technip firmalarının öncülüğünde yürütülmektedir. Yaklaşık 500 milyon dolarlık bir yatırım gerektiren ve tamamı yabancı yatırımcılar tarafından finanse edilen bu projeler ülkenin şimdiye kadar olan en büyük yabancı yatırımını oluşturmaktadır (IPA, 29 Ağustos, 1996).

YABANCI YATIRIM ALANLARININ BÖLGE DIŞ TİCARETİ AÇISINDAN ÖNEMİ

Türk Cumhuriyetleri dış ticaretinde yabancı yatırımların yoğunlaştığı enerji sektörünün önemi gün geçtikçe artmaktadır ve ülkeler nihai olarak ekonomik yapılanmada bu ürünlerin ihracatının artırılmasına büyük önem vermektedir. Çünkü sermaye malları başta olmak üzere öncelikli ithal kalemlerinin bu yolla karşılanmasını amaçlamaktadırlar.

Bu bağlamda 1996 yılında Azerbaycan'ın temel ihraç malları arasında 2/3'lük bir oranla petrol ve doğal gaz gelmektedir, Kazakistan için de bu durum çok farklı değildir. Bu ülke için de petrol ürünleri ve madensel ürünler ihracatı toplam 5.6 milyar dolarlık tutarın yaklaşık 4 milyar

dolarını oluşturmaktadır. Bu rakamlar Türkmenistan için 3/4 olarak daha yüksek bir oranda gerçekleşmesine karşılık 1997 rakamları itibarıyla şimdilik Özbekistan için 1/5 'ini (petrol ürünleri ve metaller ihracatının toplam içindeki yeri) oluşturmaktadır. Bu rakamlar, yabancı yatırımların ihracat içerisindeki vazgeçilmez önemini açıkça göstermektedir.

BORU HATLARI SORUNU VE ULUSLARARASI ŞİRKETLER

Uluslararası firmalarının bu ülkelere olan ilgisini çeken ve bölgede önemli yatırımlar gerçekleştirmesine sebep olan en önemli alanlardan biri petrol ve gaz üretimi ile bu üretimin dünya pazarlarına ulaşmasını sağlayacak boru hatlarının inşasıdır. Bu konuda ülkelerin hedefleri öyle yüksektir ki, 2010 yılında sadece Kazakistan, 100 milyon tondan daha çok petrol istihsalini hedeflemektedir. Türkmenistan ise, aynı yılda 80 milyon ton petrol ve 230 trilyon m³ doğal gaz istihsalini planlamaktadır (*IOGR*, 17 Haziran 1994). Petrol ve gazın büyük kısmının dış piyasalara ulaştırılması planlanmaktadır. Bu konuda önemli gelişmelerden birisi Aralık 1998'de meydana gelmiştir. Bu tarihte Anglo-Türk konsorsiyumu olarak gerçekleştirilecek 185 km uzunluğundaki petrol boru hattının maliyeti 80 milyon dolar olarak belirlenmiştir (*New Europe*, 6-12 Aralık 1998). Uzun zamandır çalışmaları yapılan Türkmenistan-Iran-Türkiye doğal gaz hattının inşası için Şubat 1999'da Türkmenistan ve Türkiye'nin birlikte kuracağı bir konsorsiyumun çalışmalarına başlayacağı belirtilmiştir. 2000 km uzunluğunda inşa edilecek bu hattın maliyeti 2.5 milyar dolar olarak tahmin edilmekte ve 2-3 yıl içerisinde tamamlanması beklenmektedir (*New Europe* 27 Aralık 1998-2 Ocak 1999).

Fakat bu güzergâhlar içerisinde en önemlisi olarak addedilen ve etrafında yıllardır yoğun bir

mücadele, rekabet ve spekülasyonların gerçekleştiği hat, ünlü Bakü-Ceyhan boru hattıdır. Azeri petrollerini dünya piyasalarına taşıyacak bu hat, fazla ekonomik görünmeyen, ama en ideal güzergâh olduğu konusunda Türk tarafının yoğun çabalar göstermeye çalıştığı önemli bir projedir. Türk-Azeri ilişkilerinin gelişmesine büyük katkıda bulunacak ve Türkiye'nin stratejik önemini artıracak olan bu projenin inşasına, Rusya ile acı tecrübeler yaşamış olan Azerbaycan da sıcak bakmaktadır. Nihai kararın bir türlü verilemediği ve bu sefer 1999'a ertelenen anlaşmanın maliyeti hakkında 2.4 ile 4.0 milyar dolar arasında değişen rakamlar öne sürülmektedir.

Azeri petrollerinin diğer O. Asya petroleri ile birlikte dış pazarlara, özellikle Avrupa'ya taşınması sorunu konsorsiyumların oluşum aşamalarından bu yana tartışılan en önemli konulardan birisi olmuştur. Bu konuda, özellikle eski ekonomik ve siyasî bağları ile kopmamak amacıyla olan Rusya ile, alternatif boru hatları inşa edilmesini plânlayan Türkiye arasında rekabet yaşanmaktadır. Bu noktada Türkiye'nin hararetle desteklediği Bakü-Ceyhan boru hattı konusunda halen tam bir netlik oluşmamıştır. Bu konuda Azerbaycan, stratejik ortak olarak gördüğü Türkiye'yi devre dışı bırakmamak, ama ekonomik açıdan en uygun boru hattı aracılığıyla petrolünü Avrupa ve dünya piyasalarına ulaştır- mak istemektedir.

Ağustos 1996'da Dede Korkut bölümünde Şirak 1 plâtförmünden ilk petrol üretimine başlanmıştır. Bu zamanda Gürcistan aracılığıyla yeni bölgesel boru hattı inşasına olan ihtiyaç duyularak Tam Rezerv Geliştirmeye başlanmasına karar verilmiştir. Projenin ve taşıma sisteminin gerektirdiği sermaye yatırımı yaklaşık 10 milyar \$ olacaktır. Azerbaycan'ın petrolünü kendi çıkarlarına kullanması için doğru bir zamandır: OPEC, Irak ve eski Sovyet ülkeleri tarafından son zamanlarda üretilene ilâve olarak. Buna ilâveten Hazar Petrolleri daha ucuzdur ve Akdeniz böl-

gesine olduğu kadar Uzak Doğuya da satış yapmak için büyük bir potansiyel vardır. Japon Itocu firmasının Azerbaycan'a yeni katılımıyla birlikte bu, bir tasarıdan öte gerçeğe daha yakın olacaktır.

SORUNLAR, PERSPEKTİFLER VE TÜRKİYE İÇİN ÖNEMİ

Başta Azerbaycan olmak üzere Türk cumhuriyetleri, bir çok uluslararası şirketin dikkatini çekecek kadar önemli doğal ve fizikî kaynaklara sahiptir. Fakat, doğal olarak bu denli zengin bu kaynakların işletilmesinde önemli coğrafi, siyasî, ekonomik ve konjunktürel sorunlar bulunmaktadır.

En önemli sorun, şüphesiz finansman ve teknik ekipman sağlanması konusunda görülmüştür. Bu sorunun aşılmasında Azerbaycan ve Kazakistan'ın yabancı sermayenin bölgeye çekilmesinde önemli oranda başarı sağlandığı söylenebilir. Özellikle Azerbaycan için, milyarlarca dolar zarara ve çok büyük sosyal problemlere sebep olan ve Rusya tarafından kısırlatılan savaş oldukça geride kalmıştır. Fakat savaş adı altında oynanan bu çirkin oyunun yaralarının sarılması için ise daha uzun yıllar geçmesi gerekecektir.

ikinci sorun, açık denizlere uzak olmanın sebep olduğu üretimin dünya pazarlarına ulaştırılması noktasında gözlemlenmektedir. Özellikle çoğunluğu eski büyük ortağın topraklarından geçen boru hatlarının şimdilik kullanılması zorunluluğu, bu ortakla olan bağlarını azaltma amacıyla olan ülkeler için kısıtlayıcı bir faktördür. Bu konuda Azeri petroleri için önerilen Bakü-Ceyhan boru hattı, bu ülkenin bağımsızlığının korunması ve gelir düzeyini artırılması için hayati öneme sahiptir. Şimdilik ABD'li şirketlerin ve hükümetinin bu yönde görüş belirtmesi sebebiyle de bu hattın inşa edilerek faaliyete geçmesi beklenmektedir (*Croissant, 1996*).

Bu çerçevede Kazakistan ve Türkmenistan da Rusya'dan geçmeyen boru hatları inşa etmeye çalışmaktadır. Bunlar Basra Körfezine veya Akdeniz'e akıtılacak hatlardır. Türkmenistan'ın doğal gazı için plânladığı bir hat, İran üzerinden Türkiye'ye, oradan da Avrupa'ya uzatılacak hat, diğeri ise Fransız, Arap ve Gazprom firması çevresinde Rusya yardımıyla Afganistan-Pakistan-Hint Okyanusu hattıdır. Bununla doğuya da bir hat açılmış olacaktır. Kazakistan, Azerbaycan'la birlikte şimdiye kadar sonuçsuz kalmış olsa da Rus hatları dışında Karadeniz'e açılacak bir hat inşa etmek istemektedir (Gumpel, 1998). Düşünülen bu hatların pek çoğu için sadece planlar yapılmakta ve spekülasyonlar işlemektedir.

Doğal gaz ve petrol üreterek ekonomilerini yeniden yapılandırma ve GSYİH'yı artırma amacıyla olan bu ülkelerin karşılaştıkları diğer bir sorun, ürettikleri malların Rusya'nın mukayeseli üstünlüğe sahip olduğu alanlarda olmasıdır. Bu konuda yaşanabilecek bir rekabet

Rusya'yı olumsuz etkileyeceği için bu ülke şimdiden bu ülkelerin ürettikleri mamuller üzerinde spekülasyonlar yapmaktadır. Sonuçta bu yeni petrol ve doğal gaz üreticileri daha verimsiz pazarlarla yetinmek zorunda kalmaktadır.

Konjonktürel sebepler ise daha çok petrol ve ürünlerinin dünya fiyatlarında son yıllarda yaşanan düşüşler ve dünyayı saran global kriz çerçevesinde incelenebilir.

Bu ülkeler için doğal kaynakların işletilmesi ve dünyaya pazarlamasının hayati bir zorunluluk olduğu konusunda dış ticaret verileri yeterli bilgiyi vermektedir. Çünkü, örneğin Azerbaycan'ın 1997 ihracatının yarısından fazlasını petrol ve ürünleri oluşturmuştur. Aynı şeyler Türkmen ve Kazak ekonomileri için de rahatlıkla söylenebilir. Bu durumda Türk Cumhuriyetleri'nin iyi bir strateji çerçevesinde yabancı yatırımları teşvik etmesi ve yeniden yapılanmanın yaralarını bu yatırımlar aracılığıyla sarması gereği hayati bir önem kazanmaktadır.

KAYNAKLAR

- ARAŞ, Bülent-DİKKAYA, Mehmet, (1996); Avrupa - Türk Cumhuriyetleri ilişkileri **Yeni Forum**, Ağustos 1996, s. 12; The Wall Street Journal, 17 Haziran 1996, (Milliyet'in Eki)'nden.
- ASİA-EKONOMİKA t JİZN, (Almaü); No: 32, Ağustos (1996), s. 13.
- BOZ, Cihangir, (1996); Türkiye - Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ilişkileri ve Almanya'nın Konumu, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri İktisat Anabilim Dalı, **Yayınlanmamış Master Tezi**, 1996, 144-145.
- CROSSANT, Michael P, (1996); "Trans- Kafkasya' da Petrol ve Rus Emperyalizmi", **Avrasya Etütleri**, ilkbahar 1996, s. 24.

- ÇARIKÇI, Emin, (1998); "Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Gelişmeler ve Türkiye'nin Rolü" **Büig**, Sayı: 7, Güz 1998, s.5; Türk Mütahhitler Birliği ve Uluslararası Mütahhitler Birliği Verileri, Haziran 1998'den.
- ÇARIKÇI, Emin, (1999); "Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Gelişmeler ve Türkiye'nin Dış Mütahhitlik Hizmetleri", **Yeni Türkiye**, Temmuz-Ağustos 1999, s. 589-592.
- ÇARIKÇI, Emin, (1999); "Türk Cumhuriyetlerinde Mütahhitlik Hizmetlerimiz", **Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi**", Eylül 1999, s.47.
- DELAY, Jennifer, (1997); "Gasprom Lashes out at Central Asia", New Europe, August 17-23 1997, s. 48.
- DEVLET BAKANLIĞI, (1998); Türk Cumhuriyetleri'nde Ticaret - Yatırım Ortamı ve Mali Sektör, Devlet Bakanlığı, Ankara.

- DPT, (1993)
DÜNYA; 24 Haziran 1995.
DÜNYA; 3 Haziran 1996,
ECTIO, (1995); What Is Tacis ? European Com-
mission Tacis Information Office, Brussels,
1995, s.4.
EIUCP, (1997-1998); Kyrgyz Republic, Tajikis-
tan, Türkmenistan 1997-1998, EIU Country
Profile, s. 16.
EIUCP, (1998-1999); Kazakistan 1998-99, EIU
Country Profile, s.23-24.
EIUCR, (1996); Kyrgyz Republic, Tajikistan,
Türkmenistan, Uzbekistan, EIU Country
Report 2nd 1996, s. 16.
EIUCR, (1998); Kyrgyz Republic, Tajikistan
4TH QUARTER 1998, EIU Country Re-
port, s. 15-16.
EIUCR, (1998); Türkmenistan 4TH QUARTER
1998, EIU Country Report, s. 21-22.
EIUCR, (1998-1999); Uzbekistan 1998-1999
EIU Country Profile, s.24.
EKONOMİKA I JtZN, (1994); No: 24, Haziran
1994, s.19
FINANCIAL TIMES; 20 Mart 1996.
FINANCIAL TIMES; 20 Mart 1996.
GUMPEL, Verner, (1998); Orta Cumhuriyetle-
rinde Ekonomik Gelişme ve Entegrasyon,
Avrasya **Etütleri**, ilkbahar 1998, s.25-26
HÜRRIYET; 13 Mayıs 1995, s.7
INTERFAX BUSINESS REPORT; Mart 1996,
No: 54, s.3
INTERFAX MINING AND METALS REPORT,
1-9 Eylül 1996; **BUSINESS WIRES**, 9 Ey-
lül 1996.
IOGR, (1994); **Interfax Oil and Gas Report**,
No: 24, 17 Haziran 1994, s.7
IPA, (1996); **International Petroleum Agency**,
29 Ağustos 1996
İGEME, (1998); **Azerbaycan Ülke Raporu**,
İGEME, Ağustos 1998, s. 14-15
İTO, (1998); **Ekonomik Rapor**, tto, istanbul,
1998, s.43
JUKOV, S.V; (1997); Modern Dünyanın Sosyo-
Ekonomik Yapısında Kazakistan, Kırgızis-
tan ve Özbekistan, Mirovaya Ekonomika i
Mejdunarodnaya Otnoshanya, Mart 1997,
s.45-60
MİLLİYETÇİ ÇİZGİ, 25 Ocak 1995, s. 5.
NEW EUROPE, 12-18 Ocak 1997, s. 41.
NEW EUROPE, 12-18 Ocak 1997, s.40.
NEW EUROPE, 23 Şubat-1 Mart 1997, s.
NEW EUROPE, 25-31 Kasım 1998, s. 39.
NEW EUROPE, 27 Aralık 1998-2 Ocak 1999,
s. 42.
NEW EUROPE, 27 Aralık..., a.g.e., s.43.
NEW EUROPE, 27 Eylül-3 Ekim 1998, s.39.
NEW EUROPE, 27 Nisan-3 Mayıs 1997, s. 40.
NEW EUROPE, 27 Nisan-3 Mayıs 1997, s. 42.
NEW EUROPE, 2-8 Mart 1997, s. 41;
NEW EUROPE, 2-8 Mart 1997, s. 42.
NEW EUROPE, 5-11 Ocak 1997, s. 37.
NEW EUROPE, 6-12 Aralık 1998, s.42.
NEW EUROPE, 7-13 Eylül 1997, s. 39. **Özbekis-
tan Ülke Raporu**, TtKA, 1995, Ankara, s.
13.
PANNÎER, Bruce - RUTLAND, Peter; (1996);
**"Central Asia's Uneasy Partner ship
With Russia"**, Transition, 15 Aralık 1996,
s. 26-28.
PIA, (1996); Petroleum Information Agency 13
Eylül 1996.
RAŞÎT, Ahmet, (1996); Orta Asya'nın Dirilişi,
Cep Kitapları, istanbul, 1996, s. 297
SABAH, 12 Temmuz 1995., s.8.
SEVODNİYA, 9. 4. 1996, s. 7.
SPOC, (1998); Statistical Pocketbook of the OIC
Countries,1998, sesrtic Yay. Ankara 1998.

- THE ECONOMIST, 25.09.1993.
- TİKA, (1997/2); **Avrasya Dosyası Bülteni**, Tika, Kasım 1997/2, **Türkmenistan Özel Sayısı**, s.5
- TİKA, (1997); **Avrasya Dosyası Bülteni**, Tika, Mayıs 1997/2, s.2; Kasım 1997/1, s.1
- TİKA, (1995); **Avrasya Dosyası Bülteni**.
- TİKA, (1995); **Avrasya Dosyası Bülteni**, Tika, No: 39, Ağustos 1995, s.6
- TİKA, (1995); **Avrasya Dosyası Bülteni**, Tika, No: 41, Eylül 1995, s.6
- TİKA, (1998); **Avrasya Dosyası Bülteni**, Tika, Ocak 1998/1, Kazakistan Özel Sayısı, s.3
- TİKA, (1997); **Avrasya Dosyası Bülteni**, Tika, Temmuz 1997, **Kırgızistan Özel Sayısı**, s.5
- TİKA, (1996); **Azerbaycan Ülke Raporu**, Tika, Ankara, 1996, s. 17
- TİKA; (1995), **Kazakistan Ülke Raporu**, Tika, Ankara, 1995, s.2
- TİKA; (1995), **Türkmenistan Ülke Raporu**, Tika, Ankara, 1995, s. 12-14
- TİKA; (1995), **Özbekistan Ülke Raporu**, Tika, Ankara, 1995, s. 13
- TURKISH DAILY NEWS, 16 Ocak 1995,
- TURKISH DAILY NEWS, 11 Ocak 1994.
- TURKISH DAILY NEWS, 14 Mart 1995.
- TURKISH DAILY NEWS, 30 Aralık 1994,
- TURKISH DAILY NEWS, 30 Mayıs 1995,
- TURKISH DAILY NEWS, 4 Aralık 1993.
- TURKISH DAILY NEWS, 4 Aralık 1993.
- TURKISH DAILY NEWS, 5 Kasım 1994,
- TURKISH PROBE, 27 Nisan 1993.
- TURKISH PROBE, 27 Nisan 1993.
- TÜRKiYE, 12 Temmuz 1995, s.8.
- TÜRKiYE, 18 Nisan 1995, s.7.
- TÜRKiYE, 18 şubat 1996, s.7.
- TÜRKiYE, 7 Aralık 1993.
- USA-ACC, (1997); Azerbaijan Invensment Guide, **United States-Azerbaijan Chamber of Commerce**, Washington, 1997, s. 16
- ZAMAN, 1 Ekim 1994, s.7.
- ZAMAN, 1 Şubat 1996, s.7
- ZAMAN, 17 Nisan 1997,
- ZAMAN, 18 Aralık 1993,
- ZAMAN, 18 Kasım 1994.
- ZAMAN, 18 Kasım 1994.
- ZAMAN, 19 Temmuz 1995, s.5.
- ZAMAN, 2 Aralık 1993.
- ZAMAN, 24 Aralık 1995,
- ZAMAN, 24 Haziran 1995,
- ZAMAN, 25 Kasım 1994,
- ZAMAN, 3 Mart 1995.
- ZAMAN, 3 Mart 1995.
- ZAMAN, 3 Ocak 1996,
- ZAMAN, 31 Ocak 1996, s.6.
- ZAMAN, 9 Aralık 1994.
- ZAMAN, 9 Ocak 1995, s.6.

SECTORAL AND COUNTRY-TO-COUNTRY DISTRIBUTION OF FOREIGN INVESTMENTS IN TURKISH REPUBLICS

Mehmet DİKKAYA

Marmara University, Research Assistant

ABSTRACT

In the early 1990's, Central Asian Turkish States and Azerbaijan, who were introduced in the world economy, with the collapse of the Soviet Union, found themselves in a difficult position of determining the ways of settling their economic problems. They have quickly looked for the ways of cooperation with the economically developed and globally influential countries. As a result, the USA, European Countries and Turkey that had special importance for them have been primarily contacted countries. Later on, Japan and South Korea have joined these countries. in terms of rich natural resources Turkish States had been the profitable investment area for süper powers. Meanwhile, economic opportunities, especially in Azerbaijan, made this country an important actor in international sphere. in this country, considerable steps have been realized particularly in the field of the production of oil and gas. Similar thoughts can also be mentioned for Kazakistan. For other Turkish Republics (Kyrgyz Republic, Uzbekistan and Türkmenistan) a silent development has been observed. in those three countries for the time being, production of primary goods and gold has been realized. in this study, foreign investments and investment areas that have primacy for these countries have been examined. The existing environment for direct foreign capital investment and the factors that influence these investments and their distribution among countries and also sectors are examined. in addition, the factors that had affected direct foreign capital investments that are mentioned above and the role of Turkey for this situation have been studied.

Key Words:

Turkish States, Direct Foreign Investments, Technical Assistance,
Joint Ventures, investment Areas, Energy Sector,
Foreign Trade, Oil and Gas Pipelines

СООТНОШЕНИЕ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В ЦЕНТРАЛЬНО-АЗИАТСКИХ РЕСПУБЛИКАХ ПО СТРАНАМ И СЕКТОРАМ ЭКОНОМИКИ

Мехмет Диккая

Исследователь Университета Мармара

РЕЗЮМЕ

В начале 90-х гг. вместе с распадом Советского Союза Центрально-азиатские республики, ставшие частью мировой экономики первое время оказались в затруднительном положении касательно выработки планов решения экономических проблем. В связи с этим в экстренном порядке были начаты поиски путей сотрудничества с развитыми странами и со странами с высоким глобальным экономическим потенциалом. В результате, США, страны Европы, а также Турция, которая обладает особым значением для этих республик, были первыми странами с которыми были налажены контакты. В последствии к этим государствам присоединились Япония и Южная Корея. Для сотрудничающих стран эти республики с невоспользованными резервами и неоткрытыми богатствами стали притягательным магнитом для инвестирования. В этой связи можно заметить, что в особенности Азербайджан, благодаря своему экономическому потенциалу занял важное место на международной арене. В этой стране были сделаны важные шаги в нефтяной и газовой промышленности. Похожее положение можно наблюдать и в Казахстане. В других же республиках идет незаметное развитие в этом направлении. В этих трех республиках (Кыргызстан, Узбекистан, Туркменистан) на данный момент преобладают инвестиции в производство товаров первой необходимости и производство золота. В данной статье рассматриваются приоритетные сферы иностранных инвестиций для экономического развития Центрально-азиатских республик. Исследуются нынешнее положение для прямых иностранных инвестиций, их соотношение по странам и сферам экономики, а также факторы, влияющие на них. Кроме этого, мы остановились на факторах, определяющих эффективность прямых иностранных инвестиций и на важности той роли, которую должна сыграть Турция в этом вопросе.

Ключевые слова:

Центрально-азиатские республики, прямые иностранные инвестиции, техническая помощь, совместные инвестиции, сферы для инвестиций, энергетический сектор, внешняя торговля, нефте- и газопроводы